

1027

911

Handwritten scribbles in blue ink, including a large 'S' and other illegible marks.

ГЛАС ИЗ СРБИЈЕ

0

ШИТАЉУ НАРОДНОСТИ

у

УГАРСКОЈ.

(Прештампапо из „Видова Дана“ 1865 бр. 68—94.)

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1865.

Prig. Cp II 203.1

Рис Ср II 203.1

~~Р II 143~~

~~Р II 143~~

242.121

ГЛАС ИЗ СРБИЈЕ

0

ПИТАЊУ НАРОДНОСТИ У УГАРСКОЈ.

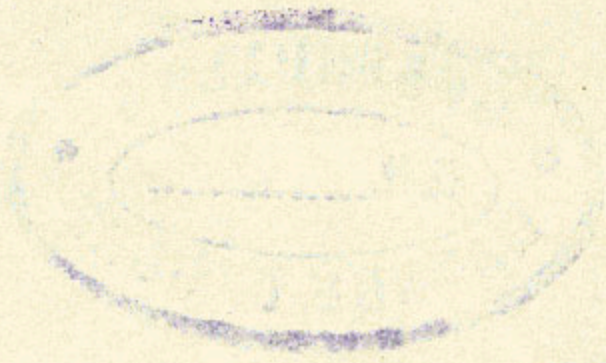

156.620

Книж. бр. 156.620

ИНТАРНА НАРОДНОСТ И УЧЕБНИ

ГЛАС ИЗ СРБИЈЕ

о

ПИТАЊУ НАРОДНОСТИ

у

УГАРСКОЈ.

(Прештампано из „Видова Дана“ 1865 бр. 68—94.)

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1865.

ЛІТЦЬ № 38

ІНСТАТУТЪ НАРОДНОГО

СТАРОКО

И. П. ПАВЛОВ

Угарска је земља, којој — како нам се чини — промисао божији подари част да изврши једну од најтежих проблема у државној историји европској, на име: како да разнолики народи подигну једнолику државну зграду, где би се дакле јединица саставити могла од различности многостручних.

Овај исто тако врло важан као и за цео велики круг човечанства преко мере тежак задатак достојан је угарских народа, јер им је ту начело живота.

Угарска је у државном погледу само тиме изашла неповређена из свију тешких борба и кобних догађаја у прошлости, што су сви њени народи мислили и радили као Угри; ако ће Угарска и у напредак да остане верна себи, т. ј. својој народној, историјској и политично-традиционалној суштини, то и будућност треба све њене различитих језика и различитог порекла народе да гледа где мисле и раде као Угри, као што их је видела и прошлост.

То уредити света је дужност свим онима, који су као синови лепе отаџбине угарске позвани да раде и да се старају да им она постане велика и срећна.

Као патриот угарски и разборит државник барон нам Етвеш у књизи: „A nemzetiségi kérdés“ изађе с резултатима свог размишљања, које је посвећено томе да се утврди будућност Угарске.

Већ тога ради праведно се Етвешова књига зове „питање народности“, јер очевидно је да се само срећним т. ј. за све стране задовољним решењем овог питања добија основа за будућност Угарске, — основа која је међу свима, које су по људској памети могуће, најтврђа, најпоузданија и најпространија.

Барон Етвеш хоће дакле озбиљно и искрено да загледа у ово питање, које је вероломношћу а у неколико и слабошћу људском побркано, па да види не би ли се могло расправити мирно а ни једној народној индивидуалности да се не нашкоди ништа, или у противном случају да ли је доиста већ развалило чељусти да Угарској прогута величину и самосталност.

Испитујући ствар строго и беспристрасно барон је дошао до резултата тог, да питање народности није Угарској страшило, да се даје расправити лепо да све народности само добију а ни једна да не изгуби.

Ми се у опште придружујемо мислима племенитог барона, и само ћемо изближе да испитамо те мисли па да их нешто по нашим назорима потверимо и потврдимо, а нешто где потребно буде даље развијемо и разгранамо.

Угарску састављају многи народи, који су у неколиким погледима и са свим различни међу собом. Шта је дакле Угарска? На то се логички и исправно одговорити може: Угарска је велики комад земље, где једно поред другога а по сили друштвене потребе и једно с другим живе многе народне индивидуалности, које се језиком, племеном а нешто израженошћу разликују међу собом.

Сад се пре свега пита: могу ли народи, који не говоре једним језиком, који порекло своје не доводе из једног врела, који нису сви једнако изражени, — могу ли ти народи бити у једној и истој државној свези, а при томе да остану што су били и што јесу? Погледајући на основни значај наше цивилизације, разматрајући суштину новог времена и тежење, којим се данашње друштво тако лепо одликује, смело и отворено кажемо: „могу“.

На име, у хришћанске цивилизације, на супрот прехришћанској и нехришћанској у Азији, Африци и свуда где владају друге религиозне идеје а не као у нас, лепа је то црта, што не

зна за непријатељске противности међу човечанством, и по томе ни једном човеку не одузима права као човеку кад их другоме припознаје. Хришћанство не ствара хелоте ни Спартанце, него *у сваком човеку пре свега и независно од свачега гледа човека.*

Гледа ли пак хришћанска цивилизација људе, то гледа и мора гледати људе *једнаке*, јер доиста у човеку почива цело човечанство, па наравно и сва количина човечанских права.

С расветљеном хришћанском цивилизацијом изађоше дакле на видело и људске групе, које ма да се у многоме бојечему и тару међу собом ипак једно другом нису смртни непријатељи: у хришћанском веку не мора један народ пасти на да други опстане, него сви могу постојати један поред другог. Што дакле барон Етвеш називље „дружевност народна“, која је „постала с хришћанске цивилизације“, то је по нашем мишљењу *коекзистенција* народа, који су произашли из исте цивилизације. Разлика међу нашим и великога угарског патриоте схватањем није велика, али нам се чини да је наше схватање мало пространије, на сваки пак начин у суштини се наше мисли слажу с бароновима.

И по самом дакле начелу ове *коекзистенције*, као што ми мислимо, или ове „дружевности хришћанских народа“, као што г. барон ми-

сли, потпуно је могућно, наравно под извесним условима, да у земљи, која се зове Угарска, срећно једно поред другог и једно с другим живе многи и различити народи.

А то је потврдила и историја Угарске. Народи се угарски никад нису разликовали у љубави к отаџбини и у храбрости да ту отаџбину бране: имајући услове, који поред начела ко-екзистенције што влада чине да могу живети у заједници, живеше и умираше сви као Угри, били бог му драго порекла и језика, али опет увек као Угри. Што се збиваше код Карпата, имена: Бакић, Јакшић, кнез Павао, Баторија, Бетлен, Раџоција, Шубић-Зрињски, Драшковић, Франкопанија, Турзон, Вербечије, Сибињанин Јанко, Колонић, Патачић, и друга многа подсећају нас да су народи угарски живели срећно у заједници.

Али пређашњи услови пореметише се, и од како се пробуди идеја народности, а особито њеним утицајем ситуација у земљи угарској поста са свим друкчија. Сад ваља истом да се пронађе терен, на ком би народности ове могле међу собом живети.

Пре него што то учинимо, пустићемо се с г. бароном да видимо шта је то идеја народности.

II.

Говорећи шта је народност у самом се почетку поткрала г. барону погрешка, због које му све, што у овој глави изводи, не излази у правој светлости.

Та је погрешка, као што ми мислимо, у томе, што су разлучене три идеје, које су у ствари једна или барем уједињено тројство.

Идеја слободе, идеја једнакости и идеја народности исто су тако у суштини својој истоветне, као што и проистичу из једног истог извора, и као што су им и последице једне исте.

Једну реч па да потврдимо ово наше мишљење.

Испитавши историју државне идеје или — као што кардинал Ришеље обичаваше рећи — државног резона, налазимо да се она од самога почетка позитивне историје па до деветнаестог столећа амо узимала и примењивала тројако баш код оних народа, који су преимућствено састављали историју. Најпре нам се појављује та идеја где апсолутно влада у свима одношајима државним, политичним, друштвеним и просветним — тако у Спарти од Ликургова времена, тако у Риму кад се основала република. У спартанској

и у римској држави сва права, све повластице
 као и сва моћ народна почиваше у идеји држав-
 ној и у онима који су ту идеју представљали:
 у Спарти Спартанци, у републиканском Риму
 Римљани. Који год не беше родом Спартанац,
 који год не беше *civis romanus*, тим самим ли-
 шавао се сваких права, био је *нижи*, али не
једнак са слободним, није дакле био *слободан*.

Кад се распаде стари свет, одмах се про-
 менише и одношаји. Понајпре пропаде државна
 идеја, и где се год спојавала нека бољина си-
 ле, ту се подигоше поједине екзистенције, а бу-
 дући су ипак државе увек биле тако велике, да
 су више таквих екзистенција могле садржавати,
 то је у свакој држави било много држава, т. ј.
 таквих екзистенција, које су сокове оне, који би
 целину имали да издржавају, привлачиле к себи,
 и тако место једне јаке државе једноставне по-
 сташе многи слаби слојеви државни. Ту нала-
 зимо нешто, што је са свим противно ономе у
 старом веку: ту се државна идеја растопила у
 множини, ту видимо све само автономне екси-
 стенције, место што у првом периоду историје
 видесмо све само централистичне. Наравно ни
 ту не беше *свим* грађанима трага слободе, јер
 ни ту није корена ухватила идеја једнакости:
 ко је био у власти, тај је имао и права и сло-
 боду и једнакости, а овога нестало чим не би власти.

Лист се и по трећи пут окрену: државна идеја добије оцет првенство, ако и наравно не у оном виду као у старога цивилизованог света. Држава поста строго једноставна, али ту државу не представљаше *народ који влада*, него је представљаше *лице које влада*; то беше доба онога: „L'état — c' est moi!“ (Држава — то сам ја!) Ту је један једини пуновластан и слободан грађанин био — краљ, сви остали су — ако тако рећи можемо — били грађа за државу, државни материјал.

Овај детимични и површни поглед у историју показује нам јасно, да слободе и једнакости није никад било где сви народи, који државу сачињаваху, не имаше потпуних права, другим речима: *да су слобода и једнакост биле у свету ствари неизознате док се није знало за идеју народности*. Истом у прошастом веку за последње две десетине година кад се прогласила народна сувереност, чуо се и глас: *једнакост, слобода*. А будући да није сумњати да народна сувереност обузима сва народна права, као што г. барон на другом једном месту и сам каже, онда нам је слободно закључити, да идеја народности није постала кад је већ било идеје једнакости и слободе, него је претходила овима, а све оне на сваки начин само су три зраке једнога сунца. Ове су три идеје истекле из про-

буђеног, самосталног духа људског, у суштини својој са свим су једнаке и подједнако оснивају нови век, т. ј. време где ће се државе уређивати по правима, интересима и потребама народним, а не права, интереси и потребе народне по државама.

Показавши да ове три идеје иду у једно, или боље да су све једна јединица, сад ћемо с г. бароном да пређемо да кажемо шта је понаособ идеја народности.

„Народност није ништа друго него свест да велики неки број људи иде у једно, а та свест постаје у њима од једних спомена из њине прошлости, из њиног садашњег положаја, и од једних интереса и осећања што отуда истичу.“ То г. Етвеш каже да је народност.

Но ово је, као што ми мислимо, непотпуно, јер ту се не каже све шта је народност.

Кад нека количина људи има заједничку прошлост и заједничку садашњост, отуда не морају у њих бити и једни интереси и једна осећања. У место теоретичког доказивања, које би нас далеко одвело, узећемо пример који нам је пред очима. Полабска војводства, која су данас свакоме позната, више су векова стајала у заједници с Данцима, па да ли због тога имају с Данцима једних интереса и једних осећања?! Једни интереси и једна осећања нису апсолутно

немогућна, али ни апсолутно потребна, па по томе така заједница не може сачињавати народност, јер народност носи на себи са свим другачије знаке. А који је то есенцијални знак народности? Као што ми мислимо:

Осећање заједнице, које не марећи за време и место, срећу и несрећу, моћ и потребу, у неком броју људи непрестано живи и утиче на све одношаје њихове с једнаком снагом и јачином, с једнаком бистрошћу и живошћу.

Опет пример који нам је пред очима, опет из полабских војводства нека нам ове речи разјасни.

Северни крај Шлезвига, од како је Шлезвиг-Холштајн оцепљен од Данске, једнако је противан и не ће да остане под немачком владом, протестује јавно и тајно, мишљу, словом и делом што је одвојен од Копенхагена. Северни крај Шлезвига приклања се држави острвској — а за што? Јер његови житељи, осећајући се да су Данци, не марећи за место, несрећу и моћ одношаја, не могу да престану да буду Данци, т. ј. не могу да не осећају заједницу с данском народношћу, нити се ово осећање и чим на свету може у њима угасити.

Јесмо л' дакле нашли прави знак народности, то онда питамо: где је вредо том заиста снажном осећању заједнице? У

- 1) свести сроднога порекла;
- 2) свести једнога језика;
- 3) свести једне историје у прошлости и садашњости; и отуда у свести
- 4) заједнице осећања и интереса.

Хоћемо ли пак да кажемо шта је народност, то бисмо базали овако:

Народност није ништа друго, него свест заједнице, која у неком броју људи постаје од једног порекла, једног језика, једне прошлости и садашњости, а отуда и од једног осећања и од једних интереса.

Но ма да се то, што ми кажемо да је народност, разликује од онога како њу означава г. барон, ипак слажемо се са свим оним, што он вели о узроцима и последицама њеним, узимајући наравно по нашем мишљењу да је идеја народности не — као што већ напоменусмо — следство покрета, који у 18-том столећу овлада западним народима европским, него његов узрок, и по томе да је као и слобода и једнакост из прошастога века прешла у данашњи, ма да она и није надвладала онако као идеја слободе и једнакости, а на југоистоку Европе тек у наше дане надвлађивати почиње.

Испитавши идеју народности у опште, пођимо сад да је с г. бароном размотримо у Угарској

III.

Казали смо, а — како мислимо — и доказали, да су идеје: народност, слобода и једнакост истоветне, и једна од друге да се разлучити не могу. То је са свим природно, особито кад помислимо да идеја народности почива у изјављеној народној суверености, а сувереност за цело садржи у себи појам и слободе и једнакости.

Кад дакле различите народе, који су на великом оном простору земље, ком природне границе налазимо на Карпатима, на јадранском мору, на Дунаву и на Лајти, живели нешто и пре него што дођоше Маџари, узмемо као народности, онда по ономе, што напред рекосмо, произлази из тога самога, да су ту *целиоправне групе људске*, и тим начином да могу себи тражити потпуну слободу и једнакост, јер нико сумњати не ће да је прво право човеку да је слободан и једнак с другима који су му равни.

Али посмотримо ли народности угарске, то и другим путем морамо увидети, да оне беспрекословно могу тражити да им се да право, слобода и једнакост.

Различитог племена и језика народи угарски од хиљаде година амо стоје према земљи као синови велике заједничке отаџбине, који сви и осећају и мисле једнако. Ову околност у толико више ваља на ум узети, јер управ тим се угарска земља кроз осам стотина година могла одржати самостална, ма да силни, снагом и образованошћу од угарских народа претежнији непријатељи наваљиваше на њу и с истока и запада.

Ту је заслуга, која, сматрајући је с најстрожијег правног гледишта, даје свима, који су радили те се земља одржала, подједнако право на њу.

Ова заслуга сачињава народностима право, које се зове право историјско.

А ово историјско право у толико већма треба поштовати, што га Маџари, који дуго ако и не по праву али фактички бише елеменат који влада, никад и нибако одрицали нису.

Најјаче и најбоље се ове наше речи потврђују управо тиме, што угарски закони не знају за разлику међу народностима земаљским, што по уставу — истина по данашњим нашим појмима не савршеном — постојаше само привилеговани и непривилеговани, т. ј. племство и пук, и што у првом привилегованом разреду беху не све сами Маџари, него су уњ могли спадати

и који нису Маџари, као што су доиста и спадали. Не шкоди ништа нашем довазивању, што је вавек међу привилегованима готово највише било Маџара; што је тако било, то је само отуда могло бити, што су Маџари на броју и душевно јачи.

Потпуно се дакле саглашавамо што барон Етвеш каже: „Од оног времена, кад се завело хришћанство, па до мохачке битке, не налазимо никакав закон, нити се икакав споменик показати може, из кога би произлазило да се и из далека само имала намера, различите народности земаљске стопити у једно или ма коју између њих погазити“, — па из овога изводимо да су различите народности имале вавек основана и од свих страна припозната права своја.

Данас нам није стало да ли је ово признавање различитих народности произлазило из чега другога или отуда, што краљеви угарски држаше да је „*unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile*“, *) — овде није реч о томе за што је шта, него шта је.

И с другог дакле, са свим противног гледишта, као што ето читаоци виде, излази ипак да су народности угарске фактори равноправни.

*) Држава једног језика и једног обичаја слаба је и трошна. (Етвеш, гл. III., стр. 20.)

Па кад је у главној ствари тако, онда нам се и пехотице намеће питање: за што се од некога времена, а на име од како се у Угарској пробудила свест специјалне народности, баш у тој точци размимоизлазе тамо мишљења? Одговорити је ласно, кад само размотримо с каквом је ватром идеја народности прихваћена у Угарској.

Најпре — као што смо већ видели — дремљаше свака специјалност народности — живео је само народ угарски, а различности, којих беше у овом народу, ишчезаваху под сенком велике идеје државне, која обузимаше сва племена.

Тако је трајало много векова, а најпоследње се — наравно поводом одношаја који на страни владаху — пробуди специфик народности, и то прво код Маџара; величанствени покрет, који се од друге десетине деветнаестог века амо показа најпре на умном пољу, неодољивом снагом гоњаше маџарску народност да развије и до важности доведе своју специјалност. То је била једна од највећих реакција, које нам историја показати може. Па као свака реакција — и ова је била посао не толико рачуна колико осећања, па због тога је и било те су Маџари ту ишли далеко, а на име не обзирући се ни на што. — „С наше је стране погрешено“, каже искрено барон Етвеш погледајући мирно на ову ватру своје народности; али по несрећи погрешка је

Питање народности.

та била мач с две сеченице те је на две стране ранио....

Као против-акција дигоше се тад у Угарској, по суштини таке исте, а по намерама наравно различите тежње међу осталим народностима. И ту се погрешило — то хоћемо искрено да признамо, премда се погрешка ту може пре опростити него тамо. Па и ове погрешке бише дво-сеченице — оне су осетљиво раниле и оне, који су их починили, а и друге подједнако.

Ето ту је клица злокобној распри, што народности угарске од седамнаест година амо цена и која је свима подједнако зла плода принела.

Но сад на место страсти дође време мирнога размишљања, и свак увиђа да се мора оставити стрми пут, по ком се до сад ишло. Јер „будућност Угарској стоји до тога да се срећно реши ово питање“ (народности) — примећава са свим умесно честити патриот Етвеш.

Али где је то „срећно решење“? На ово ћемо — идући за г. бароном — одговорити у даљем говору нашем.

IV.

Поједина се друштва као и у опште човечанство обрађавају по претпостави каквој. Ако претпостава није погрешна, то изађе ствар срећно; ако ли је самовољно узета и не почива у природи ствари, онда се направи читаво море забуне и несреће.

Тако дакле претпостава претечни је услов човечанској срећи.

Ко пак хоће да људима срећу не преобрати у беду, т. ј. ко хоће да подигне своју срећу, мора пре свега верно да развиди: чим ће добити такав претечни услов.

А да се то реши као што треба, довољно ће бити да ове две ствари узмемо на ум:

1) Што ни једно човечанско друштво не апсорбује поједине индивидуалности, него ма да је целост као нека јединица ипак ова остаје састављена од јединица. Природна права појединих лица не могу се укинути никаквим друштвеним уговором, а управо због тога, што се нико не може оставити онога, што би њега после порицало. А

2) Што свако човечанско друштво у толико више мора да поштује права својих чланова, што је друштво то старије, т. ј. што је дуже времена постојало. Као што се из живота појединих изводе закони за живот, који после разјашњавајући живот овлашћују га и утврђују, тако се и из друштвенога живота изводе закони, који су на добро свему друштву, дакле и његовим члановима. Ови закони су то, што зовемо „историјска права“.

Да видимо у кратко шта је ово што смо сад рекли.

Чланови се сваког друштва могу позивати на сугубо право, на право природно и историјско, од којих им једно припада као људима а друго као члановима друштва.

Замислимо сад да једно таково друштво случајно дође до тога, да се мора на ново да образује, ту би се онда апсолутно морало у призрење узети ово двогубо право, нити би се и како смело чинити противу њега.

Претечни дакле услов свачему, што хоће из нова да се састави, јест да се у призрење узме ово двогубо право па да испадне срећно.

Велика народна заједница, коју називамо Угарском, на прагу је да будућност своју из нова подигне, а ако ће да јој будућност та има широка темеља, то не сме ни по што обићи овај

претечни услов, т. ј. сугубо право свију чланова заједнице као што га овде развисмо.

То видимо да признаје и г. барон у овим речима: „Угарској се питање народности може само тако решити добро, да одговара свему, што се праведно тражи у смотрењу народности како политичне (т. ј. по нама „историјског“) и језика (т. ј. по нама „природног права“).“

Кад смо дакле, ма и различитим путем изашли на једно с г. бароном, и с њим заједно, ма и под другим видом, хоћемо једно исто, то се на срећу налазимо у стању да усвојимо све назоре и све конзеквенције, које г. Етвеш разлаже у четвртој глави своје књиге.

Јер, је ли претечни услов утврђен, онда се има пуно основа, да народна заједница међу Лајтом, Карпатима, јадранским морем и Дунавом мора и хтети и желети да се одржи, и то у свој целости својој.

Историја Европе тако је групирала народе, да изилази преко потребно да се народности угарске споје у компактну заједницу. Така компактна заједница услов је њиховом животу.

Не треба да кријемо од себе, да Угарска, кад је ново време произвело нове потребе, не може никако остати у целости, ако би се поводом ма каког несрећног раздора мир домаћи хтео да одржи не склоношћу срца него силом кабовом.

Погибије, којима су народности те увек биле изложене, нису ни данас постале мање, и као што их *једно* племе земаљско није могло никад одвратити само, тако их и још мање може од сада.

И само због ове ствари, о којој нико сумњати не ће, треба у призрење да се узме природно право сваке народности, јер без тога на коцки је опстанак целе заједнице.

Али и обратно стоји тврдо, да све народности угарске ваља на уму да имају историјски састав скупне државе своје, јер — ни о томе не треба сумњати — без овога не само није сигурно да ће се одржати народности с ону страну Саве, него су управо изложене највећој погибији.

Тако дакле свако народно племе с ову страну Лајте у сугубој је и једнакој незгоди. Ко то не увиђа, или увиђа само једнострано, тај својом сопственом руком задаје бржаве ране прво себи па онда својим суграђанима; јест — искажимо отворено страшну али истинигу реч: **тај је и самоубијца и братоубијца.**

Промислом је божијим дакле наређено тако, да у земљама круне св. Стевана по сили историјске и политичне потребе ни једна народна индивидуалност не може тежити за правима, а да тиме већ не бори се и за права другој, као и да ни једна народност не сме допасти

несреће а да отуда осетљив удар не снађе и другу. Њима је срећа сувише тесно уплетена, него да би се само појединце могле дотаћи каквим несрећним догађајем.

„Наши су интереси свакако истоветни“ — каже г. барон, а то признати мора свак, који не затвора очи пред светињом истине, који у опште уме да чита у њњизи историје.

Више се дакле већ не пита: треба ли народности угарске да тешње и чвршће скопчају свезу, која међу њима постоји од векова, него којим се начином може то учинити најбоље и најскорије?

Сад нам је дакле у задатку да промотримо начин, који барон Етвеш предлаже за решење овог питања, па да видимо да ли је тај начин добар. А будући је г. Етвеш узгред бацио најпре поглед на Хрватску, то и нама ваља да овом приликом кажемо шта мислимо о хрватском питању, ма да оно није у свези с питањем народности. То нам у толико пре ваља учинити, што срећно решење ове точве у размирици сматрамо као једну од главних потпора за обострану будућност.

V.

Међу свима средствима, воја један народ вежу за други, јачега и чвршћег и да дуже траје нема него што је оно које долази од слободе.

Како је пак слобода, коју народ има да сам решава о својој срећи, највеће добро и најплеменитије право, то драгоценост ову и треба чувати више него и шта.

А кад најглавнији услов, под којим се благо ово може народима сачувати, почива у заједници и у ширем или ужем савезу њиховом, онда по самоме томе и треба им се држати у заједници, јер ту је сва снага њихова.

Ова се потреба даје извести из исторције свију народа, па и народа хрватског.

Заједница међу Угарском и Хрватском постала је отуда, што се увидело да слобода, као и сва друга морална блага обадвема земљама само су тако сигурна и тврдо заштићена кад се оне држе заједно.

Али до овог увиђања није се дошло на прецац нити каквом погрешном политичном комбинацијом, него је оно произашло из географских

одношаја с једне а историјског развитка с друге стране; — било је дакле са свим на свом месту, јер је проистекло из природног положаја ствари.

Хрватска није без примера у овом погледу: и стара и нова историја показује нам са свим подобне прилике.

Грчка је историјским одношајима својим била среће такве, да је вавек имала више њих који су били непријатељи слободи њеној него колико је налазила пријатеља. То је навело Јелине те увидеше да им слобода почива само у тврдој заједници свију племена, и стара је Јелада видела више савеза међу својим племенима, као н. пр. амфиктионски, ахејски, и многе друге.

У наше време Германија нам сведочи, да више племена морају да склопају савез ако хоће да сачувају своју слободу.

Што су у Немачкој и Грчкој сродни народи склопавали савезе, тим се не доказује да и народи страни не треба за благородне намере да ступају у заједницу. Баш прошлост Угарске и садашњост Швајцарске сведоче противно.

Запитајмо се: да ли и сад нема оних узрока, који су Хрватску и Угарску побудили да се саједине? Да ли су се толико промениле прилике да је сад излишно оно, што је некад било потребно?

Никако. Истина, промениле су се споредне околности, али главна ствар стоји и данас онако, како је стојала пре толико стотина година. Као некада тако је и данас заједница Хрватске са земљама круне св. Стевана ствар којом се обе стране могу спасти, а за слабију страну управо је *conditio sine qua non*.

„И данас као и некад има и за Хрватску као и за Угарску свих оних опасности, које проистичу из географских и етнографских одношаја угарске државе“ — каже са свим праведно г. Етвеш.

Свеза дакле Хрватске с Угарском на основу строге равноправности апсолутно је потребна како по прошлости тако и по садашњости, нити се та свеза може напустити а да обе стране не падну у крајњу погибију.

Кажемо: „обе стране“, јер никако не можемо узети да би се Угарска могла оставити тога а да не прође зло. Који би у Угарској мислили противно, у великој су заблуди. Нека Маџари расуде да се у заједници с Хрватском узима у призрење не број ни физичка снага, него морална моћ, која тим пада у мерило угарске будућности. Природно је да се с неке стране гледа представити Маџарима да им мирна заједница с Хрватима није ни на што: та сви по-

знајемо политику, која величину своју црпе из народне поцепаности! Али као што се Улисеј на слатко-ласкави глас Сирене дао везати на катарку, тако се и Маџари морају на ум узети од ове политике. Политика је та истина врло примамљива, али увек доноси собом пропаст. Што би год Маџаре задржати могло да не учине што праведно тражи хрватски народ, све је то тако слабо, да ће сваки рачун, који би се на томе правио, збрисати време као да је на песку те да му ни трага нема. Маџари нека се чувају да уображене ствари не узимају за истините.

Али и Хрвати нека затворе уши на онај глас што им место тврдох зграда на тврдој земљи обриче златне куле у ваздуху. Хрватској ништа на свету не може накнадити заједницу с Угарском, само ако се поштено и својски изврши; ко нешто друго, овоме противно мисли, тај уображава себи ствари ефемерне. Ако и шта хрватском народу обезбеђава поуздану будућност, то му је обезбеђава мир и љубав с Маџарима: то нам казује не само уверење него и природни положај ствари. Хрвати нека само мирно проуче прошлост, хладнокрвно посмотре садашњост и погледају на примере и и с лева и с десна, па ће се за цело сагласити с нама, да спасења Хрватској нема нигде иначе осим у заједници с Угарском, у заједници та-

кој, која би се оснивала на припознатој равно-
правности. Тешко се поправљају погрешке, које
би народи учинили, — нека се народ хрватски
њих чува!

Тако дакле ми мислимо да је преко потреб-
но да се Хрватска измири с Угарском, а то
измирење у интересу је обема странама.

Свакако пак далеко смо од тога да бисмо
Хрватској више шта препоручивали до реалну
унију, али ни мање ништа. С реалном унијом,
која би обузимала личност легитимног владоца,
уставне установе и све оне државне задатке,
који се условљавају заједничким историјским и
природним позивом, може Хрватска постојати
поред Угарске на обе да имају залог за срећ-
ну будућност. Што би год преко овога ишло
са свим је без и какве цели, као што је и оно,
што би иза те границе остало, на шеоду и је-
дној и другој страни.

Ми искрено желимо, а с нама желети мора
и свако онај, који својски тежи за срећом на-
рода с ову страну. Лајте, да се на овај начин
измире Хрватска и Угарска. Ми се и надамо
као и г. барон Етвеш, да ће „природна осећа-
ња и интереси добити опет своју важност, само
кад страсти умукну“. Истина се одликује тиме
што поред ма каквих плетака остаје истина и
на духове људске вавек има силна утицаја.

VI.

Стара је, и природом ствари положена истина, да разумна слобода мора ићи упоредо с разумним ограничењем.

На први поглед чини се да је у овим речима неко противусловље. Како је то да се слобода т. ј. неограниченост слаже с ограниченошћу, другим речима да смо слободни и да нисмо слободни?

Но доста ће бити да погледамо природу човечију па да нестане овог противусловља.

Природа човечија, као и све што је од природе, у главnome иде за двојим, т. ј. тежи к себи а тежи и против других који су изван ње.

„Свак прво љуби себе“ — така је општа аксиома; ту је потпуно и свестрано призната истина, да је по природи човечијој прво да човек гледа себе.

„Свак нека се за се стара“ — каже се у обичном говору народном; старати се за себе — то по природи искључава старање о другима, а следствено — у колико интереси других врло често и природно дирају у наше — старање о себи значи радити противу тежње других.

Ова природа у људи појављује се у првобитном стању онога човечанства, које је сад на високом степену просвете, а и данас се појављује у оном делу човечанства, који још није изашао из првобитног стања. Баснословно преисторијско време представља нам поцепаност људску, а та показује јасно да је тад било много непријатељских стихија. Народ, а врло често и део народа једног устајаше на други, један народ гоњаше други — преисторијско време Италије, Јеладе и далекога и многољудног истока чисто је као нека хајка међу људима. Арапска племена у Африци, као што описује Левингстон, који је даље него и који други путник продръо у унутрашњост африканског континента, воде међу собом вековечан рат, и то не само једно племе противу другога, већ готово вавек делови једног истог племена међу собом.

Истом цивилизација а поглавито хришћанска предузела је, да људе врати к њиноме заједничком постанку, да докаже да је идентичност у самоме човечанству, и тако у колико се може да заведе на земљи сагласност, љубав и слогу.

Овај се задатак и олакшава и отешчава здраво једним истим одличитим својством људским: љубављу к дружевности.

Човек воли у друштву да живи, па с тога је одмах лакше довести га у сагласност с друштвом — та друштво му треба!

Но људи у толико чешће долазе у сукоб међу собом, у колико су ближе један другоме — у друштву дакле самом могућност је да се непријатељства изроде.

На тај начин из првог задатка истиче одмах и други: друштво да се тако уреди, да стихије сагласности буду поткрепљене а оне што воде к несагласности да се ослабе, а ако је могућно и са свим униште.

Различито се покушавало решити ову проблему: демократија, аристократија, охлократија, автократија — то су све били начини, по којима се у разна времена и код различитих народа надаху да ће ствар решити.

Ново време, а на име у Европи, нашло је да ни један овај начин није добар, па с тога је пронашло са свим нов: конституционално-монархичну владу.

За чим се дакле под овим новим начином ишло, у главном је: да су сви грађани слободни а никоме да се не нашкоди ништа, јер само тако може бити сагласности и несагласност се уништити.

Но овака слобода претпоставља, или барем чини да је потребно, да нестане оног вишка у праву, који су поједини присвајали себи, т. ј. да не постоје никаква *преимућства*. Очеvidно је за оваком слободом морало доћи неко огра-

ничење, па баш због тога је она разумна и благопоспешна.

Мислимо дакле да нема сумње о ономе што смо напред рекли: да разумна слобода иде упоредо с разумним ограничењем.

Из овога пак излази са свим логички: да кад би се гдегод, па и дан данашњи, догодило да које друштво хоће из нова да се уреди, то се за љубав сагласности међу човечанством ново уређење мора удесити тако, да не шкодећи ничијој слободи инак као што је потребно ограничава поједине, били то разреди народни или и читави народи, или — послужимо се још један пут својим речима — да у праву нигде нема вишка.

Угарска је сад у критичном часу да се из нова уреди, — ново дакле њено уређење мора, као што ми мислимо, удешено бити по овом разложеном начелу.

Знамо врло добро да ту има много тегоба, а те су тегобе и са свим природне: прошлост је земаљска изнела на видик изобила преимућства и привилегија; те су све историјом и уставом постале легитимне, и многи их се, бојима су мртва паргаменска права дража него жива права народна, не баш с похвалном окорношћу држе једнако. Начело једнаке слободе с једнаким ограничењем привести у дело, то је у

Угарској мало потежак посао, ма да не ћемо нити можемо да узмемо да је посао херкулески.

Али се к послу томе приступити мора, и то не само ради оних, на сваки начин више општих ствари, које смо већ напоменули, него — ако тако рећи можемо — и понаособ ради саме Угарске.

Угарској будућност почива на двојакој, и због тога врло тврдој основи:

1) у задовољству и слози свију њезиних народности; и

2) у томе да се сачува нужно јединство државе.

Узмите Угарској ову основу, па ће вам бити играчка вероломног махијавелизма, немо оруђе недозвољених похлепа и безодговорне самовоље, — она не ће више бити „Угарска“.

За све дакле оне, који састављају угарски народ, од преке је политичне потребе да сачувају ту основу.

Како се дакле могу одржати ови темељи самосталној круни св. Стевана?

Ми мислимо — а мило нам је што се слажемо и с мишљу г. барона Етвеша — на овој основи:

1) све народности угарске равноправни су фактори државни;

Питање народности.

2) природна и историјска права свакој појединој народности у толико ће се уважити, у колико не вређају напред означену једнакост свију државних грађана;

3) различитим народностима угарским од сада је правило у њином положају да ни по што не напуштају јединство државе; и

4) јединство државе може од својих грађана тражити жртве, а те жртве морају сви *подједнако* приносити.

Да видимо дакле како се до ове основе може доћи.

VII.

Испитавши точно све оне четири напред изложене тачке, које су тако рећи кардиналне за будућност свих народа у Угарској, можемо врло ласно увидети, да у основу узевши ту је само реч о томе, да се међу собом измире и изравнају две супротне ствари, које на сваки начин иду мало подалеко. Узмемо ли пак те супротности по њиној унутрашњој суштини, то их онда можемо одредити овако:

I. Угарска се састоји од више народности и сачињава државу за себе, пита се дакле како се она може ујединити, а да

1) поред свих различитих стихија, које могу и право имају да траже да су самосталне, ипак се

2) јединство државе одржи на тврдом темељу тако, да снага држави остане неослабљена. И

II. Угарска има народе с неједнаким историјским правима, па зато се пита како би се ту завела сагласност, а да

1) и поред различитих историјских права, која припадају појединим народним индивидуалностима, ипак

2) за у напредак свакој се осигура једнако право, а ни једна да не изгуби ништа од права која сад има.

Што се нас тиче, ми смо далеко од тога да бисмо држали да није могућно да се ове супротности измире; јест — ми кажемо да не би ни било оне оштрине, која те супротности чини опаснима, да није на обадвема странама било несрећне заблуде и фаталних страсти, које учинише те вођи партаја заборавише на праве интересе отачанства. Ми дакле мислимо да се супротности могу расправити, и да би тај посао ишао лакше, напред је потребно да свуда с ону страну Саве представе себи јасно две истине:

1) Цел угарској држави није така, да може доћи у противословље с оним, за чим народи њени у природном и политичном погледу теже. Нека су Маџарима, који под Арпадом основаше државу угарску, биле намере какве му драго, *подигнута држава, која и данас постоји*, није нити је могла имати друге какве цели, него *да све народне личности сачува да их други не подјарми и међу собом да се не осиле*. Природа угарске државе сама је на срећу узела да докаже ону теорију, коју је Русо поставио у своме „*contrat social*“. Ту различити, нешто и чисто природни народи свопчавају свезу да снагом и моћи, која из те свезе проистиче, закло-

не себе од спољашњег нападања и да уживају плоде друштвеног живота. Нису само Маџари урадили оно, што је учинило те круна угарска поста најсјајнија на југоистоку Европе, нити и једино њима може то на корист бити. Да се посао и његова награда једнако поделе, то је у угарском државном животу факт, који је ту још онда постојао кад на другом месту и не помишљаше да тако што бити може. Због тога је угарска држава постојала као така, јер је увек била место, где народи међу собом живеше и једнакост живота уживаше. И

2) држава угарска имала је ту особину, што је на туђој земљи однеговала плодове свога умног развитка. Различност међу племенима дремаше, јер ни једно племе није ту различност износило на видје својом особином. Супротност међу језицима није се могла појавити, јер ни један језик не тражаше ни првенства ни да је општи. Уљуљаше се свуда мирно у латинштину. На зато се ни знало није за преимућство овога или оног језика; преимућства било је, али их је могао имати сваџ, па говорио којим му драго језиком. А кад се дигоше да негују своју народност, и тако понајпре свој језик, онда се у угарској историји појави нешто, што је њој страшно, а то је да због језика тражише на једној страни препондеранцију а на другој подчиње-

ност. Народи наравно не могаху на таково што пристати; јер се питало: за што је то? Несрећна распра нанесе свима црне дане, као што им је отпре сагласност прибављала срећу. Ту је дакле очевидно потребно, да језик сваке народности важи потпуно докле год која допире, а кад се хоће из језика да изводи право, онда и свима у држави нека су права једнака као што су и језици једнаки.

Народи дакле велике угарске земље имају да увиде, да ни о каквим преимућствима не може бити речи, јер преимућство једнога језика над другим нема историјског темеља и јуридикчки се одржати не може. Преимућство прибавити може само одлична заслуга, а за обичне ствари и награда је обична.

Кад овако узмемо положај ствари, не ћемо се устрашити од оног посла, којим ће да се реши питање народности, нити допустити да и шта друго настане а да крепко и својски не прионемо за ову проблему, која је постала истина природним током светске историје, али се толико помрчала само страстима, које потамњују и заплећу што је год јасно и разумљиво. Слаби измиче испред тегоба, а снажноме пристоји да тегобе савлада. Као што просвећен народ не може да подноси деспотизам појединих лица,

исто тако ни енергичан народ не може да трпи деспотизам тегоба.

Свим народима под круном св. Стевана у великом је интересу да с овом проблемом један пут буду на чисто, јер у противном случају све ће их снаћи погибија не само једнака но и *једна иста*.

Почем смо дакле све што је напред ишло разложили и тако пут себи прокрчили, то ћемо сад да узмемо преда се саму ствар. Задатак ће нам бити да испитамо и одределимо:

- 1) Каково треба да је јединство државно?
- 2) Шта могу народности тражити, а да се не нашкоди границама потребног јединства државног?
- 3) Како се свима народима угарским могу сачувати историјска права, а да не будемо неверни начелу правне једнакости? И кад се све ово пронађе,
- 4) како у напредак да угарска држава буде уређена?

Само се од себе разуме да ћемо при расправи нашој о овој ствари узети у обзир све прилике и околности, које у мерило спадају, па по чистој савести извести свој резултат. Али не мислимо да и погрешити не можемо, па зато са захвалношћу примићемо сваку противну основану мисао.

VIII.

Да бисмо одговорити могли на прве три, у прошастом чланку постављене тачке, морамо најпре још на чисто да смо с неким стварима, које захватају у наше питање.

Од како постоје државе, увек су имале на себи извештај, индивидуално-својствен печат.

Сумњати не треба ни мало да је персијска држава са свим друкчијег карактера била него држава грчка ма којег племена; ова је опет носила на себи са свим друкчије знаке него што су били у држави римске, а ова опет друкчије од државе картагенске. Таково што видимо и у средњем веку; у новије па и у наше време тако је исто, у колико одлучимо што је у општем нашем животу опште, т. ј. хришћанску религију, која ни онако не спада у биће државе.

Свака држава дакле има не само своју понаособну физиономију, која долази од тога каква је у њој народ, каква јој је земља, топографија и географија, као и од многих других околности и одношаја, него и са свим особит,

самосталан барактер, или — правије говорећи — самосталну природу.

Та се особита природа, која свакој држави припада, може врло јасно, тако рећи да у очи пада, увидети, ако само примера ради погледамо на две државе, на име на Енглеску и Француску. Какве се различите и велике особине не показују у њих, ма да је скоро једнака висина просвете, на којој су и Французи и Енглези!

А кад не можемо ту истину да одречемо, онда нам се по самој природи намеће да упитамо: чим се у држава образује така природа, така, ако смемо рећи, специфична државна природа?

Као што ми мислимо

- 1) унутрашњим, и
- 2) спољашњим одношајима.

Очевидно је, да порекло народа, изражајност и обичаји народни с једне, а границе и положај државе с друге стране понајпре имају утицаја на карактеристику државе. Англосаси својом изражајношћу, својим обичајима и својим пореклом не могаху друкчију државу саставити него што је великобританска, а то је исто морало и у Германаца основати онаку државу као што је видимо у Германији. Од старине на слободу навикнути Англиканац, и још слободом поноситији Сас морали су кад се стои-

ше у једно створити нешто што је њима налик; енглески народ од природе је тог својства, да пресудно тежи за автономним развјетком, самоуправа у њега је природни производ са свим природних одношаја, па ни Хенрици ни Карли не моглоше Британцима одузети ово наслеђено благо. К томе се после придружише изображеност и навика, а то опет, јер се као чуваркућа на зиду подигло на овом унутрашњем карактеру народном, морало је учинити те се омиљена самоуправа још већма утврдила.

Исто таку ствар представљају нам и Германци у својој земљи. Још у вучију кожу заогрнути Германец собом је већ на свет донео љубав к поноситој независности; он гради себи кућу далеко од других да не би долазећи с другим у тешњи додир био њим притешњен. „Германец је био краљ на своме добру“ — каже професор Мишелет, а то нам потпуно означава природу старих Немаца. С овим својствима и с изображеношћу и навиком, која се у неколико развила из тог својства а нешто и с њим упоредо ишла, не моглоше друкчије ни бити до да се Немачка поцепа у гомилу малих држава. Љубав и воља изгубити се у великој држави као неке ништине никада није одушевљавала Немце да оснују исполинску државну зграду, а можда томе, што у њих нема таког одушевљења, ваља

и приписати што се покварише женијални планови Карла Великога. И сама мисао Јосифа II. да уједини „свето римско царство немачког народа“ расула се и разбила о ову наслеђену основну црту германског карактера, коју како ко хоће може ил' осудити као порок или оценити као врлину. Па Немачка доиста је и остала земља од сићушних државица и малешних суверенића, за коју знамо само по имену, јер залуду ћемо у Насави, Хесен-Каселу, Виртембергу, Мекленбургу или где му драго у сред немачког језика тражити „Немачку“.

А за овим унутрашњим узроцима и условима државног карактера иду у једно и спољашњи.

Ко би хтео одрећи онај силни утицај, који од државних граница и од физичког положаја државе долази на све државне одношаје? Нису ли Пољској границе и њен положај према најближим суседима не мало причинили те је онако прошла? Није ли граница италијанске земље у неколико произвела жалосну њену историју за последњих векова? А с друге стране није ли конфигурација Велике Британије пресудним узроком била те поносита острвска држава прође срећно у догађајима нашег века? И шта је Русији прибавила година 1812-ста? Али као што је и материјалан положај државе пресудан фактор у срећи и несрећи њеној, тако и сила она

што ствара и уређује мора се у свакој држави са свим особито обзирати на тог фактора; а не обзире ли се ту колико треба, онда све иде несрећно. Можда ћемо још и доживети, да држава једна у нашој страни света пропадне јадно само због тога, што ма да јој око врата облећу идеје ипак тежи к нечему, што је са свим противно ономе, што се у наше време збива.

Јесмо ли се дакле осведочили, да свака држава има својих специфичних особина, које проистичу из различитих момената, то онда ваља да запамтимо:

Има ли Угарска таку специфичност?

Од куда јој та?

И шта она иште као консеквенцију своју?

Као држава има Угарска за цело свој особити карактер, који се у толико више одликовати мора, што су веће тегобе, које сметаше образовању угарске државе, и по томе што је више снаге и сопственог труда требало да се те тегобе савладају. Сваки је карактер у толико јачи, у колико је већа била борба, у којој се он оснажио. Карактер се изражава у свету рада и патње, на позоришту светске историје.

Угарској је као држави у главном особина: у темељима државног састава.

Угарска је од вајкада у положају таквом, да јој положај тај долази у погибију и с једне и

с друге стране. Прво се навалило на Угарску источно царство са својом цивилизацијом па хоће умном надмоћношћу својом да државу Арпадову растопи у нечему страноме; у исто доба потајна, али свакако природна жеља јуначког народа иште да се рашири маџарско име и према западу, где се изображеност тек почиње настањивати, да се распространи круг његове моћи. То је борба на две стране, борба супротна, за какову историја не зна. За тим се појављује нешто величанствено у смислу обратном: запад грамзи за угарском земљом — брвави бојеви морају на ново да покажу како је снажна угарска држава, а према истоку угарска држава хоће да поступи пропагирајући — опет ствар сама од себе која је у унутрашњости са свим супротне природе. За овим историјским догађајима у Угарској се образује римско-западна црква и словенско-источни државни устав. Ту се показује очевидно, да је угарска држава разлучила две идеје: државу и цркву још онда, кад се оне на западу помешаше па направише хаос и нову цивилизацију мећаше на коцку. Наравно ствар се ова не изражаваше у речима, али тим боље: што је у ствари, то је тврђе него речи.

Зар ова деоба световнога и духовнога, овај доказ од толико векова да установа државе не зависи од онога каква је црквена, — зар то није

особина, која мора имати своју логичну конвенцију? Ту је већ у клици идеја једнакости међу народностима, а историја је ову клицу могла само однеговати да постане снажан плод.

Видимо дакле да држава св. Стевана има своју са свим особиту, врло важну и одвећ карактеристичну особину, а у једно и праизворну својину, која је, као што већ споменусмо, у основној идеји образовавшег се живота државног.

Па као и свака особита прилика, тако и то мора да има својих последица, на име таквих, да утицај њихов и моћ њихова што натерује мора самостално да расте и јача и онда, кад се силом ради напротив.

Тих последица доиста и има, а у главnome могу се у овоме означити:

Будући да темељи угарској држави нису у религији, јер тад би у темељима својим имала више а наравно слабих ступаца, него су у државном уставу; а будући је овај устав автономно-слободан, јер је словенскога порекла, а у себи садржи хармонију, јер једнакост свију стихија према појму државном: то се отуда са свим логички изводи двоје, т. ј.

1) с одржањем земаљског устава и његовим оснажењем мора све више развијати се и тврд корен ухватити законита једнакост свију наро-

дности, које се под његовом сенком крепе животом; и

2) ко или шта доводи у погибију ову автономију, која је душа уставу, а будући је устав душа држави — то и душа државном организму, тај или то је смртни непријатељ угарској држави у опште, и трпети се не сме, као што се не сме трпети прождрљива ватра, која би се у кући бојој родила.

Земаљска дакле автономија је као неки аманет прошлости, која је с њом била срећна, као застава, под којом је Угарска постала велика, јава и слободна, — она је светиња свима народностима круне св. Стевана, тврда точка у усколебаној садашњости а чврста залога у будућности која ће по приликама и њином неизбежном развиту на истоку Европе бити бурна. Автономија, која ту закључава у себи равноправност свију државних удова, Угарској је Архимедова точка, с које се она може прихватити своје будућности па будућност своју и подићи начином, који је за угарску историју достојан, ма се иначе шта око Угарске догађало.

Да је ово ствар, која је неопходно потребна угарском државном животу, то ће — надамо се — признавати с нама многи, а то искључује све што потреби овој смета, као што живот искључава смрт. По томе из државнога живота угар-

ског пре свега другога искључује се по новим, у Француској и Пруској највише и апсолутно употребљеним појмима организована централизација, а нарочито централизација административна.

Нека је по себи централизација Бог зна како добра, шта више — нека је по суштини својој и од користи, ипак као што су вода и ватра по себи ствари врло корисне — а у извесним случајима вредносне: тако и централистичан начин уједињавања у врло многим случајима од превелике је штете, и ако ћемо праведни да будемо, то га морамо видети у његовом специјалном примењивању па онда суд свој да изречемо. Понаособно у Угарској потпуна централизација врло је добро средство да се држава упропасти, јер противна будући природи житеља земаљских и попреко стојећи у противсловљу с њином историјом мора она у њима онај исти утицај произвести, који суша производи код растиња, које само у влази може да напредује, или хладноћа код биља, које животу свом стихију налази у топлоти. Хоћемо ли држави којој да наметнемо нешто, што је њеној природи са свим страна, то ћемо природу ту уништити, и онда постане нешто, чега као неприроднога врло брзо нестане.

Запитајмо дакле сада и по други пут: какво треба да је ту јединство државно, па ћемо наћи одговор у овоме што смо рекли, а тај је: да јединство државно треба да је тако, како ће непоремећена остати аутономија појединих удова државе угарске. А почем смо видели да је у Угарској аутономија тесно скопчана с једнакошћу међу народностима, то онда из овога произлази, да је граница државном јединству код крајњег ступца, код последњег крајеуглог камена на граници народне равноправности.

Но кад се у Угарској због њене историјске и природне потребе не може централизација извести до у најмање удове, кроз цео управни апарат, тиме ипак не искључава се ограничена примена њена; вршци земаљске управе могу свакако бити организовани у смислу идеје централистичне. Званични н. пр. језик код највиших земаљских власти може бити маџарски, — шта више — сабор у Пешти као законодавни вршак може узети маџарски језик да на њему ради. А и врховној земаљској влади може се оставити нека власт над целином. У скупу дакле ми бисмо ради били да се задржи аутономни устав с основима равноправности, и по томе да се све децентрализује као што иште дух угарске државе, али и на вршку земаљске управе да се

Питање народности.

призна централизација или — правије говорећи — централизовано уређење његово.

Толико на сваки начин чини нам се да је потребно па да угарска држава може достојним начином бити праведна према ономе што ново време и спољашњи свет од ње ишту. Јер као и г. барон Етвеш не губимо ни ми из вида да су многостручни интереси, произведени лепим напретком последњег века, много већма него отпре приближили народе једно другом, и по томе да влада земаљска мора имати довољно моћи да те интересе и код куће и на страни чува, и да влада угарска, почем централизација свуд око угарске слави таке тријумфе, не сме заостати иза њих у погледу средства за моћ и снагу своју, а на послетку да и сами материјални интереси угарских народа ишту владу с повећом влашћу, — то све ми не губимо из вида никако, али и мислимо да је начин централистичног уређења, као што га ми хоћемо, потпуно довољан да се све ово постигне.

Тад би сачувано остало јединство државе а земљи да се не повреди аутономија, која садржава у себи правну и народну равноправност.

IX.

Показали смо да Угарска према иностранству мора стајати као нека јединица, и вршак да треба да јој је уједињен с влашћу у неким тачкама мало појачом. Земље, које спадају под круну св. Стевана, баш у погледу одношаја како према залајтанским словенско-немачким краљевинама и земљама, тако и према свему ванаустријскоме иностранству немају се сматрати као нешто, што је тек само једно до другог наслагано а по природи не треба да иде у једно, него их сматрати ваља као организам, ком су сви делови управо само делови целине, а живота и слободе имају само у природној узајамној свези органској. Угарска је држава органски саједињена, а не тек само по вољи и ћуди чијој склопљена.

Тиме смо решили прво питање, па сад ћемо да испитамо друго: шта могу народности тражити, а да се овако јединство државе не повреди?

Ни мало не ће нам тешко бити одговорити на ово питање, којег важност нико не смеће

с ума, а ми још понајмање. Кључ за решење тог питања у ономе је што смо напред рекли. И сад само за тим стоји, да се тим кључем умемо послужити, а с пуном смерношћу уздамо се да ћемо умети.

Језгро је државноме уставу угарском муниципална аутономија. Што је устав овај сачуван, то је најглавнија ствар, коју нам историја Угарске показати може. Највеличанственија јуначка дела, којима анали Угарске нису сиромашни, најсјајније победе, најобилније стечевине, што су за 800 година амо добивене, ништа су према томе, што је сачуван старински устав државни. Први они знаменити догађаји прибавили су народној заједници само лепу прошлост, славно име у историји светској, а последње ово велико дело осигурало јој је будућност и задобило срећу да сама собом живи и сама за себе пати, а то је добитак, за који никаква цена није скупа, никаква жртва тешка.

„С овим знаком победићеш“ — рекао је виши дух Константину Великоме показавши му крст — нови изглед света, и Константин поста Хришћанин па слабим остатцима некадашње римске моћи оснује велико царство, које ма да често биваше уздрмано ипак се одржало преко 1000 година.

„С овим знаком победићеш“ — ваља и Угарској казати: муниципалне установе твоје државе одвешће ти народе к победи.

А — дозволиће нам се да се малко удаљимо од правог предмета — нека словенске народности у Угарској и нису ништа друго привредиле држави до само што су јој дале овај свој особит и праизворни устав, већ тим јединим најсјајније су се показале заслужне за отаџбину. Барон Етвеш има пуно право што каже, да у Словена нема оних стихија, које су потребне па да се може подићи велико државно тело, и свакако под питањем је да ли би се без ратоборних Маџара и подигла била та велика држава, што се данас наслања на јадранско море и на Карпате, на Дунав и на Саву; али нека нам је слободно упитати: а да ли би се ова држава могла одржати без словенскога устава? Кад је муниципија самостална и слободна, никаква сила на свету не може државу с њим срушити! Живот се сувише дубоко угнезди у поједине удове народне, него да би га могао збрисати непријатељски какав удар, па ма био и исполински. Целина је крта кад су стихије снаге само на једној точци усредсређене, као што бива у држава централистичних; — али је непреломна кад сваки атом има своју снагу у себи, а будући је борба с појединим атомима

ствар немогућна, то им се појединима не може живот ни збрисати, а тиме не може ни целини, јер целини се живот доводи од појединих атома. Буре, које тако много сналазише Угарску, све су се одбиле овим неодољивим животом атомистичним, и тако се Угарска одржала као Угарска. (*) Ма да

(*) Могли бисмо навести још једну, врло важну страну автономнога устава угарског, која заслужује да се потпуно призна, на име чисто финансијску. Јер ако Угарска у финансијском погледу стоји добро, на име много боље него Аустрија, то има захвалити својој муниципалној установи, по којој односно врло мало треба да се од стране државе издаје за плату чиновничком персоналу. Да држава, у којој се централистично управља, прождире грдне суме новаца, показаће нам овај рачун, који смо нашли у књижици једној, која је год. 1843 изашла у Липсци под насловом: „Аустрија и њена будућност“. Аустрија је речене године имала 140.000 чиновника грађанских, 30.000 царинских стражара и 100.000 свакојакних пензионара. Узмемо ли да је онда у Аустрији (без Угарске, која је имала своју одвојену администрацију) износило житељство 26 милиона душа, то на 178—180 грађана долази по 1 чиновник; узмемо ли пак да су чиновници одсеком вукли по 500 фор. плате (а то пре може бити да је врло мало него много), онда сва сума за чиновничке плате износи 70 милиона. Из тога видимо како централизација финансијски слаби државу, као што је Аустрија доиста и малак-

је дакле Маџарима велика заслуга што су на европском југоистоку основали велику државну организацију (а колико је ова заслуга велика, то ће најменше показати будућност), ипак и Словенима посредно а уставу, који је из словенскога духа произашао, непосредно припада не мања заслуга (за коју ће такође будућност показати колика је) што је тој организацији уливена душа, која је учинила те ће она дуже трајати него и шта што је времено. Кад се душа не може замислити без тела, то не може бити ни тела без душе, и срећа је велика што су обе народности у једнакој мери принеле те се подигла красна земља угарска, — срећа, која не може да не принесе благотворна плода.

сала већ у том погледу, а Угарска има себи да честита што се својим муниципалним животом сачувала те није тако ослабила. Ко — и с ове стране узимајући — не ће за устав и онај дух, из кога је тај устав произашао, рећи да је благодет за Угарску? А да је овај устав чист словенски, то одрицати не ће нико, који зна историју словенских народа. Ваља нам погледати само на племићке изборе у Русији, где су се — у форми барем — и данас задржали, из којих произлазе окружни и губернијски чиновници, па да видимо како су не само са свим налик на жупанијске изборе у Угарској, него су управо то исто. Жупанија је стара српска „жупа“, а старешине жупанијске стари су српски „жупани“.

Автономни дакле устав — тај геније што заклања Угарску — може бити темељ, на ком ће се развијати и напредовати народне индивидуалности, ако је у народу пробуђена свест да ради у кругу јавних послова. Народи не стоје увек ниже због тога што су правно ограничени, или што су им иначе на путу сметње какве, но врло често и поред датог правног основа и поред различитих пробитачности назадне их чине *vis inertiae*, назадни су т. ј. што им недостаје воља к раду што не раде ништа. Ко би н. пр. био крив што би у назадку остала српска ил' словачка народност кад њени људи немају воље да се мешају у јавне послове па их на жупанијским изборима нема колико треба те тако њиховим изостанком од природне се мањине направи уметна већина? Ко се не заузима за своја права нити их уме у згодном часу да брани, тај ће у свакој прилици бити тринаести гост на части, а за тог се каже: *sego venientibus ossa* (ко касно дође, добије кости). Буду ли пак народности законитом усталашћу показале да су политички зреле, а о томе не сумњамо, — то ће се њина права најлепше оживотворити у муниципалном уставу, и тако је ова уставна форма најпоузданија, јер се искуством показало да је међу свима најбоља.

Само у једној точци желели бисмо да се мало друкчије удеси, а на име: да и народна

личност исто тако буде слободна и пуноправна као и индивидуална. Доиста су велике тегобе у оним двама системама, које неки постављају за решење питања народности у Угарској, али нису ни таке, да се не могу савладати, и већ би далеко лакши посао био, кад би се излазило с основе: свака народна индивидуалност равноправна је, законом је постављено начело да у муницијама већина решава који ће бити језик званичан, — а напротив ни мањина да не буде искључена из службе у дотичним муницијама, јер је и њена народност свуд у Угарској припозната.

Представимо себи да су у којој жупанији Словаци у већини, — ту ће словачки језик бити званичан, способни Словаци узеће се у службу, и словачки се живот унапређивати. Али ако ту има и Маџара, Рушњака, Немаца или Румуна, то и ови, ако су способни, могу доћи у службу, и њихов ће се живот и њихов развитак такође унапређивати, а за ово мора да приноси и већина. Тако н. пр. као што су сви житељи угарске краљевине приносили да се установи и издржава маџарска академија, тако и све народности нека за таке ствари помажу Србима, Румунима, Словацима и Рушњацима; тако нека буде и у стварима школским и виших учебних завода и у свему што ће развити народност по свим правцима и у свим круговима.

Онда се за цело не ће моћи казати да је погажена која народност која се налази у мањини, — јер мањина и већина уживају подједнако сва права.

Овим начином у аутономном положају жупанија, где званичан језик опредељује већина а где и мањина има једнако право на све, може се измирити што народности траже да су равноправне. А само се од себе разуме да ће и код највише управне власти моћи да заузимају места људи различитих народности, и то ће зависити само од личних својства.

Држави дакле јединство ће се сачувати и кад су жупаније уређене по већинама народности. Што народности траже, то никако није у противусловљу с потребним положајем државнога јединства.

Толико у опште у погледу свију народности угарских, а што се понаособ тиче тамошњих Срба, о њима се морамо на по се изразити, јер много којешта природно и историјско представља нам положај Срба са свим друкчије.

X.

Ако и не спадамо међу оне, који би ради да и садашњост и будућност подигну јединствено на темељу прошлости т. ј. на историјском праву, који светињу неку налазе у ономе, што је постало течајем времена, ма да је овај течај времена врло често ишао не по осећању правичности него по случајним приликама, па тој назови светињи за љубав жртвовали би све, што разум и памет ишту, — ако и не спадамо међу те, ипак не смемо не марити за прошлост нити навалице не обзира-ти се на оно што је било. Као што је прво без сваке речи погрешка па по томе и шкoд-љиво, тако и ово последње има својих убитач-них последица.

Живот је сувише самосталан него да би у којем тренутку имао зависити од онога у про-шлости, а и није доста самосталан, да би са свом својом тежином почивао само у једном мо-менту. Обазрети се на прошлост колико је пра-вично и као што ваља уважити садашњост — ту ће бити *juste milieu* (права средина), на којој стајати мора свак, који размишља о народима и

њиховом уређењу. А што се ни ту не можемо одржати а да баш и не погрешимо, то није због тога што је бајаги позиција погрешна, коју аргументи заузесмо, већ што је така природа у људи.

Те мисли држећи се, сад, кад хоћемо да говоримо о Србима у Угарској, погледаћемо и на њину прошлост, али наравно не тога ради, да покажемо њино историјско право и с истим у свези откријемо начин, по ком би се решио њихов данашњи положај, него много више тога ради, да познамо изузетност, у којој се браћа наша с ону страну Саве налазе у правном погледу, а за тим и да осветлимо садашњост, која треба да се доведе у сагласност с начелом равноправности које данас влада.

По томе наша се посматрања о стању Срба деле на двоје:

- 1) на посматрање њине прошлости, и
- 2) на посматрање њине садашњости и будућности, које не треба ни да поричу прошлост ни да шкоде равноправности.

Што се дакле тиче прошлости српске у Угарској, та иде врло далеко, јер најстарија историја ове земље показује нам ту Србе као равноправне државне факторе; а да бисмо то време боље оценити могли прво ћемо да погледамо на време оно, кад су се Срби из Србије гоми-

лама тамо насељавали, време у многим погледу за наш народ и на овој и на оној страни са свим несрећно. На то дакле време прелазећи морамо пре свега да напоменемо важни и у историји ретки факт, да Срби нису отишли преко Саве као бегунци ни као какве тумаре а ни као такви који су блага тражили, већ као народна организација са својим правима и пуним стихијама живота, која се по уговору као раван с равним настанила у новој постојбини.

Са свим би излишно било да се овај факт потврђује историјским податцима, кад га понеки из властољубивости и нискога егоизма не би хтели одрицати или барем умањавати. С једне стране према такој тенденциозности а с друге што многим најочитији историјски догађаји или са свим или у неколико само нису познати, чини нам се да је умесно да овај факт посматрамо у светлости историје.

Још под Матијом Корвином увидело се да је српски народ врло користан државни фактор, и због тога на сабору у Будиму 1481 Срби су опроштени десетка, који се у оно време плаћао. (*) Кад је Србију снашла њена жалосна судбина, многе хиљаде Срба иселише се у Угарску са својим деспотима, а овима су краљеви

(*) Bartenstein, Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der illirischen Nation, гл. I., стр. 6. и 9.

признали право да сами управљају својим народом. *) У години 1481 деспот је Вук Бранковић Змај прешао преко Саве с многим племићима и с 50.000 људи из народа, којима је и у миру и у рату управљао он сам. **) Леополд I. дао је Србима, који се у Угарску преселише, право, да сами себи бирају своје војводе, ослободио их данка и свезе властeosке, а мимо то, као што се само од себе разуме, оставио им и слободу савести т. ј. слободно исповедање вере њихове. ***) Тад, по уговору дакле, пређоше под патријархом Арсенијем Чарнојевићем III. 37 до 40000 породица, од прилике по милиона душа, и ови су Срби тако ваљано послужили у ондашњим ратовима, да је оружје Леополдово само њиховом помоћи могло одржати онако сјајну победу, каква се показала (1690) на знаменитом карловачком миру, †) од кога се управо и доводи сав назадак, којим су Турци доцније пошли.

Ово је последње исељење, као што видесмо, било „*per modum pacti*“, ††) т. ј. по уговору, ко-

*) Рајић.

**) А. Стојачковић, Црте живота народа српског у угарским областима, стр. 10.

***) То је учињено у прокламацији Леополда I. од 25. Марта (6. Априла) 1690.

†) Bartenstein, Kurzer Bericht и т. д. стр. 17.

††) Bartenstein, Kurzer Bericht и т. д. стр. 35 и 37.

јим су се Срби обвезали да ће верни бити владалачкој династији и војевати у рату, а за то опет њима су дате повластице у царском писму од 25. Марта (6. Апр.) 1690, у привилегијама од 9. (21) Авг. и 29. Нов. (11. Дек.) 1690, 8. (20) Авг. 1691 и 21. Фебр. (4. Марта) 1695. Ове привилегије, које су потврдили и цар Јосиф I. 26. Јула (7. Авг.) и 17. (29) Сеп. 1706, Карло VI. 21. Јула (2. Авг.) 1713 и 29. Марта (10. Апр.) 1715, и Марија Терезија 12. (24.) Апр. и 6. (18) Маја 1743, гарантују народу српском ова кардинална права:

I. *Срби се сматрају као самосталан, политички слободан и само владаоцу покоран народ.**

(*) У привилегији од 25. Марта (6. Апр.) и 9. (21.) Авг. 1690 и од 8. (20.) Авг. 1691 стоји: „Honorabili, devoto, nobis dilecto Arsenio Csernovics, ecclesiae graeci ritus rascianorum archiepiscopo, episcopis, aliis ecclesiasticis et secularibus statibus, capitaneis, vicecapitaneis, totidemque communitati ejusdem graeci ritus et nationis“ etc. т. ј. „Поштованоме, благочастивоме, од нас љубљеноме Арсенију Чарнојевићу, цркве грчкога обреда архиепископу српском, владикама и свима осталим црквеним и световним стадежима, капетанима, поткапетанима, и свој заједници истога грчког обреда и народа српског“ и т. д. Карло VI. и Марија Терезија рекше такође у својим привилегијама изреком

II. Србима се обриче особита територија у земљама код старе њине отаџбине, и све што оружјем отму од Турака.*)

III. Србима се на основу њихових старих права и обичаја дају сопствене власти.**)

„status totius nationis rascianae“ т. ј. „сталежи свега народа српског“.

*) У привилегији од 8. (20.) Августа 1691 читамо: „Adhibemus — omnem conatum, ut per victoriosa arma nostra, auxiliante Deo, gentem rascianam quo citius in territoria, seu habitationes antehoc possessa denuo introducere et inimicas abinde repellere possimus,“ etc. т. ј. „Потрудићемо се да ако Бог да нашим победоносним оружјем народ српски што је пре могућно вратимо у његове старе земље или седишта и одатле непријатеља истерамо.“ На томе основу је митрополит Исајија Баковић 23. Дек. 1707 (4. Јан. 1708) писао цару Јосифу I.: „ea erat benignissima augusti caesaris Leopoldi mens et voluntas, ut nationi nostrae separatim exeundi debuisset territorium“, т. ј. „Његовом је величанству цару Леополду премилостива намера и воља била, да нашем народу да особиту територију.“ (Црте живота српског народа и т. д. од Стојачковића, стр. 32.)

***) У привилегији од 8. Авг. 1691 каже се: „Volumusque, ut sub directione et dispositione proprii magistratus eadem gens rasciana perseverare et antiquis privilegiis, eidem a majestate nostra benigne concessis, ejusque consuetudinibus im-

IV. Подјемчава се Србима право, да смеју себи изабрати војводу као политичнога поглавара народног. *)

V. Србима се гарантује слобода вероисповеди по канонима и прописима старога календара. **)

pertubate frui valeat“. Т. ј. „И хоћемо да исти народ српски остане под управом својих магистрата и да ужива старе нашим величанством милостиво дате му привилегије и своје обичаје.“ И доиста предговор у Бартештајнову спису на стр. XXIII. каже да су још под Јосифом II. око Пеште били „настањени многи Срби под својим магистратима“. Остатак оваког магистрата за Србе повлачно се и у Будиму до прервата у год. 1848, а трагови томе налазе се и у одвојеним од жупанија магистратима у оба потиска дистрикта; у војној граници пак одавно им ни спомена нема.

*) У привилегији од 25. Марта (6. Априла) 1690 стоји: „*Promissimus vobis — servata imprimis eligendi vajvodae libertate*“ etc. Т. ј. „Обричемо вам — утврдивши право да слободно бирате себи војводу“ и т. д.

**) У привилегијама од 25. Марта (6. Апр.) и 9. (21.) Авг. 1690 каже се између осталог: „*Permittimus vobis — — servata imprimis religionis suae — — libertate*“ etc. Т. ј. „Допуштамо вам — — утврдивши пре свега слободу ваше вероисповеди“ и т. д.

Питање народности.

VI. Потврђује се Србима право, да могу независно од сваке друге духовне власти бирати себи црквена поглавара. *)

То су права, која Србима дају различите краљевске дипломе и привилегије. Остављајући за сада на страну шта такве ствари у опште користе народу, за што су Србима дате и каквих су последица имале, јер ће о томе доцније реч бити, — само ћемо да запитамо: како су се та „освештана“ обећања држала? Место сваког одговора навешћемо неколика историјска факта.

1) Поглавар народни, војвода или историјски говорећи деспот Бурађ Бранковић, ком цар Леополд даде титулу прво барона а за тим гро-

*) У привилегији од 8. (20.) Авг. 1691 стоји: „Licetque vobis inter vos ex natione et lingua rasciana constituere archiepiscopum, quem status ecclesiasticus et saecularis inter se eliget“ etc. Т. ј. „И нека вам је слободно да изберете архиепископа који је по народу и језику Србији и кој ће међу собом изабрати сталени и духовни и световни“ и т. д. Тако се даље и патријарх Арсеније Чарнојевић у привилегији од 17. (29.) Септ. 1706 називље: „Venerabilis Arsenius Csernovich, orientalis ecclesiae graeci ritus archiepiscopus et rascianorum patriarcha“ etc. Т. ј. „Пречасни Арсеније Чарнојевић, источне цркве грчкога обреда архиепископ и српски патријарх“ и т. д.

фа, беше из сумњивих „узрока државних“, јер јавно признаше да „није ништа скривио али интерес државни тако искаше“ (*nihil mali fecit sed sic ratio status exproscit*), царским војеводцем маркгрофом Лудвиком Баденским под стражом отпућен у Оршаву, одатле у Беч а после у Јегру у Чешкој, где је 22 године тамновао па на послетку се ту год. 1711 и скончао. Тако прође поглавар народа српског, кога је и сам цар Леополд признавао!

2) Кад — по свој прилици у години 1707 *) — умре подвојвода Јован Манастиерлија, с њим Србима преко неста самостална политична живота, јер од то доба не добише више себи политичне главе. Једино митрополиту, „јер њега је много лакше поводити, управљати и под уздом држати него у војни вешта генерала“, **) дадоше нешто мало утицаја на ствари српске, али и то је трајало само до године 1763.

3) Никад на дотичном месту и не мислише, да Србима и у делу сачувају обречену слободу вероисповеди. Бавек су — час тајно и опрезно, час јавно и с наваљивањем — настојавали да Србе лише чисте вере њихових отаца. Бартенштајн, који је још највише имао симпатија према Србима и разуман државник био, признаје

*) Црте живота народа српског, стр. 16.

**) Bartenstein, гл. 6. стр. 108.

и сам „да су се цареви и краљеви Леополд, Јосиф и Карло VI. једнако старали да Србе поунијате.“... „Све стоји до начина како да се ту поступа и до средстава која би се за то употребила. За покојнога цара Леополда ту се поступало врло смотрено и мудро“... Те исте године кад су привилегије дате (1690) прихватише се језуити да Србе „поунијате, у чему су и потпомагани били.“ *)

4) Године 1741 српски окрузи Поморишје и Потисје, који су дотле били под народним властима српским, ставе се под општу државну управу, а тада се до 30.000 Срба одселише у Русију, јер су Срби држали да им је аутономија њина погажена. Тако прође и област српска, названа „дунавска крајина“, коју је Марија Терезија године 1745 на име 19. Јуна (1. Јула) укинула и општој је државној јурисдикцији подвргла. **) Остала је само данашња војна крајина, али се и тој одузео сваки народан значај српски.

5) Дворска канцеларија српска, коју је Леополд II. установио, би године 1792 укинута, а за српске ствари узме се у угарску канцела-

*) Bartenstein, гл. 4. стр. 51—52.

**) Szalay, das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen in Ungarn zum Staate, стр. 50.

рију референдар у лицу једног владике, но и тога нестане брзо.

6) Слободни избор црквена поглавара остао је једнако само у речи. Могли бисмо о томе навести много доказа из историје, али по ономе, што смо и сами — данашњи нараштај — у том погледу доживели и видели, то нам је са свим излишно.

Сравнимо ли ових шест факта с правима, која су Србима дата, то ћемо увидети лепо шта су вредила и шта вреде тако названа права српска. Речима се давало Србима свашта кад их требаше, а и сенка им се права одузимала кад их не требаше. *)

Као што привилегије ове, по томе како су се држале, не значише ништа нити вредише штогод, ни од какве дакле позитивне фајде не беху, тако су и по стварној суштини својој биле Србима на извесну штету, и то с две стране :

*) Bartenstein (гл. 4. стр. 46) каже: „Das Schicksal der illyrischen Nation war günstig — wenn man ihrer wider einen auswärtigen Feind vonnöthen hatte, oder . . . wenn man von ihnen eine gedeihliche Mitwirkung zur Dämpfung einheimischer Unruhen zu hoffen hatte.“ (Српском је народу наклоњена била срећа — кад га требаше противу страног каквог непријатеља, или . . . кад се надаху да ће његовом помоћи удушити домаће немире.)

1) Те су привилегије браћи нашој у угарским земљама, где је Срба било и у најстарија времена, шта више и пре него што тамо завлада Арпадова војска, *) уништиле опште грађанско право. Као што су штаци само ономе потребне, који се лишио природне потпоре својих ногу, тако су и привилегије онда истом на свом месту, кад нам недостаје право које нам као људма и грађанима припада, а то обично бива кад се гњев божији на нас излије. Кад су Израилћани због својих грозних престапа према држави и цркви, према правди и човечности изгубили Палестину, тад им Господ посла Навукодосора, који Богом накарани народ расу по беломе свету. У то време Израилћани су требали привилегија, т. ј. милости да могу живети. Не треба мислити да попор није ту кад га варљив бакав заклон покрива, или да је ствар каква, по себи гадна, због тога лепа што се лепим именом називље. Привилегија ће другом речи да каже некога, који никаквих права нема, који је неприродно осакаћен, — она је то што и милост. Ко привилегија треба па да живи, томе живот и не вреди ништа, тај и не треба да живи.

И доиста јуначки, пун животне снаге народ српски, који је обичајима живота свога први

*) Engel, Geschichte des ungarischen Reiches, I. стр. 67.

међу народима европским, који је у вери својој тврд као челик, није ни требао просјачке коре хлеба ни поклона никаква, није требао милости ни привилегија, кад је с једне стране све могао добити својом снагом а с друге и послужити се правом, које му при руци беше. Та Срби су у Угарској далеко пређе у свему и свачему уживали пуна права и савршену равноправност грађанску! Зар би Радо (1075), зар би Илија Вид, Јован I. Урош, који много година (од 1114 до 1131) владаше у Угарској, зар би Бели Урошевић — зар би ти сви Срби били палатини и највећи достојанственици угарске круне, да је народ њихов био без икаквих права, да је потребовао привилегија? Да су Срби на оној страни били без икаквих права, — јест да што се права, моћи и утицаја тиче нису с Маџарима *по крајњој мери* на једнако стајали, зар би се помислити могло да би краљица, која је скупа и регентка била, да би славна Јелена могла бити оно што је била? *) Ови појави не показују никакo да су Срби преко били без икаквих грађанских права. А и ни у којих списатеља, ни маџарских ни другог ког народа, не налазимо нигде ни трага привилегијама, које би се у пређашња времена давале биле Србима у смислу

*) Прај каже изреком: „Ова мушкога духа и строге благонаравности Српкиња.“

леополдинском. Срби нису требали привилегија, јер благословени устав угарске државе одавно је свим народима под круном св. Стевана подарио права те сви подједнако уживаше *jus civile*. Срби су били барони, војсковође, државни великаши, високи чиновници — једном речи све, што држављанин у Угарској постати може. Привилегије су биле најтежи ударац, који Србе тамошње могаше снаћи, — ударац, који је сатрпо све пређашње њихово правно стање и наш народ тако горко поразио, да су још онда многи, врло многи угарски Срби, а на име многобројни племићи српски, који свесни будући човечанског достојанства не могаше се одрећи права, па да би избегли срамоту да од слободних грађана постану такви који се тек само трпе и сnose, нашли се приморани да оставе крило православне цркве, а како је ова увек темељ српскоме народном животу, то и крило рођене народности своје. *) Ако и не можемо одобрити овај поступак, али је то ипак довољан доказ, да су стари наши добро знали шта вреде „парадне“ привилегије! **) Тако дакле привилегије нам се српске по-

*) Отуда је што и дан данашњи у мађарској и у хрватској народности налазимо славних породица, које су чистог српског порекла.

**) У Леополдовој дипломи од 1690 стоји изреком: „Њих ћемо (Србе) да узмемо под своје стара-

казују као најцрња несрећа за народност нашу у Угарској. Та се несрећа у толико више не може довољно да оплаче, што су привилегије још и најгрђих последица собом произвеле.

А 2) тако паречене привилегије Србима су и Маџарима у међународан живот бациле семе отрова, које се постојанством и следственошћу као оно Родена у „Вечитом Јуди“ и ужасним средствима гајило па и однеговало до горка, кужна и пустошна плода.

Маџарима, као стихији која је господар у краљевству, наравно није могло све једно бити, хоће ли краљ угарски оставити народ један да је изван сваког одношаја према круни угарској. Одвећ карактерише дворску политику бечку, и са свим је знаменито и за њу врло згодно било, што носилац круне св. Стевана хћаше да поцепа земљу њену па у поцепаним комадима да влада по вољи својој и без досадна ограничења; не мање је знаменито и што угарски краљ хћаше да направи државу у држави па да — као што историја сведочи — то с поузданијим

ње“. (Szalay, стр. 29.) Ова их дакле диплома прави *путуно* да су без икаквих права — јер може ли когод имати права, кад се други о њему стара?!... Сами се несмотреношћу својом издаше! —

успехом и јачом снагом може стезати слободе, које би обе тражиле.

Сада већ нико сумњати не ће да се једним махом хтело уловити и Србе и Маџаре; међу тим вештој је политици у плану било да се прво замахне на једну страну, па онда ослаби страна јача. Срби, који су отаџбину своју оставили у тој мисли да сједињеним пријатељским силама могу испунити свету дужност према вери и историји својој, мораше да служе за презрено оруђе да се наврше најжалосније намере, валао им је да буду бич, којим су неки хтели да накажу слободу и оне који су слободни. Како се то жалосно окренула срећа! Србима се прво направило земљиште, на ком су од пуноправних грађана понижени до индивидуја сумњива положаја, а овај је положај без њихове кривице морао учинити да се на њих омрзне као на неке политичне хермафродите, јер посташе непријатељски противници Маџарима, ма да им у ствари нису непријатељи били. Маџари пак — држећи се — као што мудрост у политици налаже — тог појава као нечега што је само од себе, мораше се са свим природно испунити антипатијама, шта више и самом одвратношћу и непријатељством према онима, који по несрећи *volens volens* учинише те се држава цепала. Што се Маџари противише жалосног спомена при-

вилегијама српским, то је изискивао потпуно државни интерес, а из страха да интерес тај не дође на коцку противност се ова на послетку развила и у сам антагонизам, то је пак све ишло са свим природно. Наравно, Маџари су погрешили, што оруђа не разликоваше од мајстора, што оне који су вођени били помешаше с онима који су их водили, а врло би пробитачно било да су међу Маџарима умели одмах у почетку да заведене разликују од оних који их заводе, па да су ствар узели онако како је по себи била, одмах би све са свим друкчије изгледало. Природно је да би и југоисточна Европа посве друкчије стојала да се познавала стихија која ради на строго разлучила од нагнане и ова умела извести на свој прави пут. Али што нам историја показује јасно, то је у почетку врло тешко познати, — по семену још се не зна колики ће и какав ће бити познији плод! Маџари су видели где се у земљи њиховој ствара неко стање, које назваше држава у држави а које се никако трпети не могаше, па су противљењу свом према таком стању удружили и зловољност према онима, кроз које је — а без њихове воље — тако што произашло. Ми ћемо да смо колико је могућно беспристрасни према свакоме, па кажемо да су Маџари погрешили поступајући овако према Србима,

али казати не можемо да су учинили политично преступљење.

Тако су привилегије на другој страни послужиле да се раздвоје две народности, које би по положају своме, по историји, природној ствари, политичним интересима као и државној потреби ваљало да су међу собом пријатељи, и које ако хоће да имају будућности морају бити целост у себи пријатељска. Историја нам показује да су Срби још пре него што се садашња династија поставила на престо могли јака потпора бити Маџарима, а историја нас учи да су Маџари без српског пријатељства изгубили пода свога а тим се лишили и многих надања, као што и то узети ваља да Срби имају у Маџадрима ону допуну снаге, која им је потребна па да постићи могу да им се наврше праведне жеље њихове. Јер политичар не треба никад да губи из вида, да као што су интереси обема народностима у многим тачкама једни исти, тако ни средства, којима би се ти интереси унапређивали, нису им различита, а ко раскида међу њима свезу слоге и јединства, тај уништује средства којима им се интереси постизавају па наравно и саме те интересе.

Привилегије су дакле мач с две сеченице — оне посекоше Србима човечанско-грађанска права, и међу Србима и Маџарима раскидоше то-

лико и за једне и за друге потребну слогу и јединство. Злосрећне привилегије беху прекрасно средство да се двома племенитим народима откине најлепши цвет живота, да им се најдивнији плод живота осуши.*)

А и браћа наша одавно су већ познала ову ствар, и врло често жалила се због ње. Већ митрополит Мојсије Путник подноси Леополду II.

*) Сава Текелија, о којег племенитом патриотству нико се усудити не сме да посумња, говораше год. 1790 на темишварском сабору:... „Диплома од 1690 и саме је оне оцеве наше, који одавно живеше с Маџарима у правној заједници, оборила са земљишта законитости на гледиште привилегија. Отуда је те ми нисмо више народ у савезу ни пријатељски, него нас хоће да држе да смо народ који потребује заштите, који се тек само трши и шта више који је отаџбини непријатељ... Овом несрећном привилегијом и оне су владике нашег народа, који отпре живеше у Угарској под заштитом закона, подвргнуте јурисдикцији владике дошљака, а то због његова патријаршеског достојанства. Старе дакле владике не осташе шта беху: владике законите, већ посташе такве што се само трпе.... Само ће сила закона моћи да заслуге нашег народа увенча неувелом милошћу и да услуге, које чинисмо, награди привилегијама које ће вавек трајати.“ (Szalay, das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen и. т. д. д. стр. 77—78.)

молбеницу „да би он и још неколика вредна лица из православнога клира и из српског народа позвана била на државни сабор“; *) а доцније молбеницу ову поткрепи тиме „што српски народ не признаје никакве друге јурисдикције и земљи је у сваком погледу придружен.“ **) Просвећени Срби увиђаху да им једно привилегије не приносе никаква благослова, а друго да срећна будућност њиховом народу почива једино у органском сједињењу и законитом побратимљењу с народом маџарским. Јер памет је српска много пре него што и Маџари на сабору 1790 изрекоше уважила: „да је далеко боље кад би Срби зависили од отачанствених закона а не од привилегија, кад би стајали као део угарских народа а не као неки туђ народ.“ ***) А и морала је то учинити, јер Србе гоњаху на то с једне стране жалосна искуства, која су из дана у дан брали у своме одвојеном положају, а с друге и политика им дворска биваше све јаснија и очитија. Истина је пробила себи пут кроз тешке догађаје, као што сунце пробија кроз тамне облаке.

Али се у једно и оплакивала погрешка, коју су Срби учинили примивши привилегије. Они уви-

*) Szalay, стр. 65.

**) Szalay, стр. 66.

***) Szalay, стр. 67.

деше да привилегије не само нису ни од какве потребе, *) него и да су управо на погибију животу српском. Права, која по вишим појмима припадају сваком народу, привилегијама се напред одричу. Добле су год Срби људи привилеговани, живот им изгледа као дрво које нема природне хране, ком се лишће суши и дебло изумире. Снег и кишу, росу и ваздух — то мора дати природа ако ће растиње да успева; права морају дати закони ако ће да приносе плода. Ово је осведочење чврсто, јер се потврдило страдањем и купило скупо проиграном срећом читавог народа.

Размотривши овако последице, које проистекше из привилегија као зло, које нас снађе од шткодљива биља, нека нам је дозвољено да и с друге стране запитамо: на што ли се ишло онде, од куда су те привилегије изашле?

*) Тако код једног изображеног Србина читамо: „Сад идеја народности не тражи више темеља ни обране за живот народни у привилегијама, него их тражи у самом народу. Темељ дакле, на ком се подиже самосталност народности, не може од сад бити ништа друго него само народ и живот његов; а народ онај који се није изгубио са света... не треба привилегија да из њих и коме на свету доказује да је народ...“ (Наставак народне српске скупштине 1. и 3. Маја 1848 у Карловцима, стр. 39.)

Остављајући на страну све оно, што смо већ у том погледу рекли, и из самога тога, што Срби у Угарској *) никад не тражише привилегија нити у краљевском двору у Будиму налазише да привилегијама има места, види се јасно да њих нису требали они који их примаше, и да оне у интересу њиховом нису биле. Срби живеше у Угарској од памтивека „*tanquam domestici, tanquam filii et fratres*“ (као домородци, као синови и браћа), **) а као такви — и као „*прави и најстарији савезници Маџара*“ ***) — уживаше тим самим једнака права с њима.

Ова дакле називи преимућства пресудило је нешто друго и то — примећавамо изреком — народу српском непријатељско.

То непријатељско показаће нам се у правој

*) *Nullam fuisse aetatem, qua Serbii et Bosnenses, id est Rasciani, vastas Hungariae partiumque ei adnexarum provincias, comitatus, oppida et civitates non incoluerint.* Т. ј. Никад, ни у које доба не беше да Срби и Бошњаци, т. ј. Расијани, нису пребивали по пространим областима, жупанијама, селима и варошима у Угарској и странама њој придруженим. (*Dissertatio brevis et sincera Hungarici auctoris de gente serbica perperam rasciana dicta* и т. д. стр. 24.)

**) *Dissertatio brevis et sincera* и т. д. стр. 14.

***) *Veros et antiquissimos Hungarorum socios.* (*Dissertatio brevis et sincera* и т. д. стр. 24.)

светлости кад добро размотримо ово што ћемо сад рећи.

Срби, који отидоше преселити се у земље с ону страну Саве, ишли су на то, да међу границама старих својих земаља задобију опет своју самосталност. За мање штогод ни који народ не оставља најдража блага човечија: огњиште своје, земљу најлепших спомена и најславнијих дела, родитеље своје што у гробу почивају, зелена поља и ливаде које ма да их сад гази нога непријатељска ипак лепо и силно, чисто чаробно говоре срцу и души, осећањима и чувствима, — не оставља надања у будућности, која ма како да је смутна ипак за нас увек има звезде светилнице. Да им је цар и краљ обрекао само да ће под скиптром његовим живети на миру, ни један Србин не би пошао за његовим гласом, јер народ је српски од постанка свог исповедао увек да није живот највеће благо живота, већ је то отаџбина, слобода, самосталност. С тога је и Леополд (25. Марта 1690) изјавио изреком „да хришћанске народе ослободимо од турског јарма па да их опет поставимо у старе њихове слободе, у стара њихова права, у стару њихову свезу с телима, од којих зависе. Овим дакле све народе, који су расејани по Арбанаској, Србији, Мизији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Маћедонији и Рашкој . . . милостиво по-

Питање народности.

зивамо . . . да се нама придруже . . .“ *) Ова реч проби Србима у срце, где престоловаше љубав к слободи, љубав к отаџбини. Срби се радосно дигоше са својим патријархом, јер мислише да ће се политички препородити.

Знамо колико су крви пролили Срби — а да ли дођоше до ових споменутих блага?

Никад!

А за што?

Јер они, који позиваше Србе да иду преко, ишли су за нечим, што је са свим противно ономе, к чему Срби тежише и што им се у прокламацијама обрицаше.

Висока политика, која никад не може тражити да се називље искрена, сувише беше паметна него да би помишљала да се „Турци могу ласно бацити натраг преко мора“. **) Али баш што су то знали, и гонило их је да хришћанске народе у Турској примаме к себи. А да озбиљно ни мислили нису хришћанске једноверце ослободити па повратити хришћанском на- претку и цивилизацији, то нам сведочи та околност, што су их вавек, чим се њима послужише да им из ватре поваде кестење, остављали — просто да кажемо — на цедилу. Висока је по-

*) Szalay, стр. 21.

**) Као што се вараше генерал Ветеранија. (Szalay, стр. 20.)

литика ишла само за својом коришћу и за намерама саможивим — све је жртвовала само своје интересу. С тога су горе на Дунаву, где као и дан данашњи рђаво појимају тежњу и карактер словенски, две ствари морали пред очима имати:

1) Ако би током светске историје дошло до тога, да Словени на истоку заузму опет свој стари положај, шта ће онда с нама бити? А

2) Чим би се могло на пут стати, да од тога не буде ништа.

Тако идући с погрешке на погрешку дођоше на злосрећну мисао да се заузму за Словене, т. ј. да њихову снагу поцепају и по томе их ослабе, па онда све даље и већма да их слабе а на послетку и са свим униште.

Први се пут мисао ова открила кад Србе — као стихијама живота најснажнији хришћански народ у Турској — поред најсјајнијих обрицања позваше да оставе своја праотачанска седишта. Као што је извесно било, да су Словени народ поносит који слободу љуби, тако је и очевидно, да је тиме овај понос у својој најлепшој и најерепчијој грани покошен па наравно и у целом племену сатрвен. Ударцем, који се сад предузе, имале су се постићи две најстрашније ствари:

1) Српску (у опште дакле словенску) стихију у Турској довести до тога, да никад више

не може васкрснути ни живети. Томе би се — као што мислише — прилика дала кад народ остане без глава и вођа, које је онда имао у племству с деспотом и патријархом на врху. Народу је у свакој стадији његова страдања у толико ближе изглед да ће му се стање поправити, у колико су му први људи храбрији па по томе и одличнији. А српско је племство у пуној мери било оваких врлина. Зато и настојаваше да те врлине утуку, да их збришу и немоћнима учине. Тада се пак и у народу мора осетити немоћ, јер кад се удаље вршци народни, и народ је у осећањима својим, у своме народном осећању, у осећању јединства народног до корена потресен. Знало се врло добро, да Срби нису изгубљени док имају пред собом своје племство с грађанским и црквеним поглаварима. А вавек жива нада, која се при томе још и јако потхрањиваше, најопаснија је ствар онима, који народу ком не желе будућности. Удаље ли се један пут вршци народни са својих огњишта, тим прво малакше екзистенција њихова, а у то и домовина осироти. После је ласно терати своје и на једној и на другој страни.

А 2) да не би штогод покварити могло овај рачун, то је узето да се Србима морају стварати непријатељски моменти, који би се толико

развијали, да раздор сатре ако је могућно и једне и друге, ал' на сваки начин једне ма које. Ваљало је дакле Србе употребити као бич против Маџара, наравно не тако, да не би радо кад и кад покушали да и Маџаре употребе као бич против Срба, јер тим начином кавга и распра потиरे обе стране.

Хоће ли ко да му се докаже ово, то напомињемо:

1) Није ли деспот и војвода српски одмах уклоњен с пута?

2) Није ли одвећ на скоро патријарху одузета власт грађанске јурисдикције, а у црквенској му се везале руке?

3) Није ли врло на скоро и са свим укинута патријаршија?

4) Није ли племство српско као представништво народно одвучено у крило туђе вере па тако се врло брзо отуђило од свог народа?

5) Нису ли се народности српској у школи, у цркви и у друштвеном животу плеле свакојаке замке, а све тако, као да су то чинили Маџари?

6) Није ли политика и дан данашњи старим познатим средствима покушала да ослаби нашу стихију на истоку?

То све — и још много друго којешта, што не ћемо да напомињемо — показује довољно на

што се лепим прокламацијама и обећавањима ишло кад се наш народ позивао преко, на што се још и данас иде? Да је ова тежња непријатељска народу српском, као и да је врло стара, то се види јасно.

На питање дакле: за што су Срби позивани преко, излази одговор онакав, као што нам га факта и анали историје представљају.

И на тај начин свако је патриотско срце пуно туге и жалости не само због привилегија него и због исељења српског, које је привилегијама претходило. Судбина хтеде да народ српски сугубо искуша па да види колико је кадар да се отима за свој народни живот: Бог нам прво говораше убојном хуком и потоцима крви на Косову пољу, а после у сиренском гласу привилегија — то су два момента, која народ могаху у корен сатрти. А ако ћемо да запитамо: које беше веће зло од ова два, то одговорити можемо ласно кад помислимо да је оно прво зло снашло државу а ово друго народ; а ако је тешко подићи државу, то је опет немогућно створити народ. Кад народ изгуби државу своју, то губи само *форму*, а кад изгуби народност — лиши се *живота*. Да су Срби — барем с патријархом својим — остали у скупу на своме огњишту, — ко зна не би ли се одавно збила година 1815 и куда ли бисмо с њом отишли били?

Рекли смо, да је вера и народност у Срба увек једна с другом ишла, да у ствари представљаше једно или ако ћемо да кажемо уједињено двојство.

Кад се даље на прву више или мање вавек нападао силом и јавно, тим није могла неповређена остати ни друга, а ни хтело се није оставити је с миром, јер извесно се може казати, да је непрестана и главна, и једина која пресуђиваше намера била, да се народна индивидуалност српска смрви и колико је могућно сатре. Ако би се когод нашао да мисли да ово није истина, тога ћемо да замолимо да одговори на ова питања:

1) За што се Србима на нечувено насилан начин одузе деспот Бранковић, и за што им се никад војвода не даде?

2) За што оно обећање од год. 1691: „да сви зависе од патријарха свога не само у духовним него и у грађанским својим делима“ *) погазише тако попреко, да је са смрћу патријарха Арсенија III. (1706) и име „патријарх“ погребено?

3) За што дворску депутацију српску, која је год. 1757 заведена била у Осеку и која још

*) Народна српска скупштина 1. и 3. Маја 1848 у Карловцима, стр. 3.

показиваше неку сенку народне самосталности, укинуше већ после 21 године?

4) За што народне саборе, у којима се народ ако и слабо само још огледао као народ, претворише у дисциплиновану скупштину са 75 чланова, међу којима њих 25 као војници и не смеју ништа да раде но морају само да се покоравају? *)

5) За што краљ Леополд II. у законском чланку од 27. Дек. 1790 (8. Јан. 1791), који је преиначивши предлог угарског сабора издао, задржа себи право (управо произвољност) да „пословима (српског) клира, цркве, вере, завода, школа и васпитавања младежи“ **) рукује он из Беча, дакле као цар аустријски а не као краљ угарски, а Срби станују у Угарској, и угарски сабор право имаше кад рече „да ми (сабор) сматрамо њих (Србе) да су синови угарски, јер су се родили с нама заједно у једној земљи,“ ***)... и „да поред грађанског права, које је Србима дато, не може постојати произвољност, којом се поступа с црквом, заводима, васпитавањем и управом клира“. †)

*) Године 1779. Види: Српска народна скупштина, стр. 7.

**) Szalay, стр. 85.

***) Szalay, стр. 87.

†) Szalay, стр. 91.

6) За што за 50 година не дозволише сабора, а ономе, који сазван би после смрти митрополита Стратимировића, и доцнијима не дадоше радити ништа друго до само да новог митрополита избере?

7) За што држава обилато плаћаше свештенство римско и унијатско, а православно српско остављала је у сиротињи и убожаству и за ужитак му одредила само оно што од народа испроси?

8) За што су школе таким мрежама испреплетене биле, да Србин, ако не промени веру, не могаше у школу ићи или је врло брзо оставити мораде?

9) За што се не дозвољаваше Србима имати штампарију, коју су из старе постојбине собом донели, а за тим забрањиваше из Русије доносити црквене и школске књиге, и кад на послетку дозволише завести штампарију, за што је узеше под дворско-полицајни надзор?

10) За што се забрањиваше Србима подизати цркве, а где би им се и дозволило, за што се тражаше да покажу од куда им новаца,*) а унијатима подизаше великолепне о трошку своје?

11) За што поред свега обрицања од 1691 беху у години 1770 октроисали нов календар и укинули многе свеце?

*) Народна српска скупштина, стр. 33.

12) За што дираше у вековима освештани обичај Срба да проводе своје црквене и манастирске, сеоске и домаће славе, да по кућама држе иконе? *)

13) За што наредише да је непокретних добара а на име властеинства могао имати само онај, који је римске вере? **)

14) За што Србима докле се држе своје вере као неким паријима затвораше школе не само слободних наука него и трговачке и занатлијске. ***) И

15) За што светињу народну — историјским делима освештано име *сриско* беху прогнали из круга народног и црквеног, и Србе називаху „неунитским Грцима“, „Илирима“, „Расијанима“ а њихову цркву „грчко-неунитском“, кад та

*) Народна сриска скупштина, стр. 37—43.

**) Будући да човек не напушта драговољно одличје и госпоштину, због тога су, као што већ рекосмо, многобројне знамените племићке породице српске оставиле своју цркву, а у следству тога наравно и своју народност, као н. пр. Пејачевићи, Јанковићи, Михајловићи, Марковићи, Бубановићи и многи други. А и почасним титулама одвукоше племство сриско те се полатинило, као н. пр. грану једну породице Накине. (Види: Народна сриска скупштина, стр. 45.)

***) Народна сриска скупштина, стр. 46.

имена немају никаква темеља, управо су дакле произвољна?

Могли бисмо и више којешта навести, али ћемо да се ограничимо на ових 15 питања, па како да се одговори на њих?

Јест, одговорити је ласно, тако ласно, да се види скроз: хтедохе од народа српског да направе народ, *кога је било на свету*, а за то су и најгора средства добра, јер на што бољих и благороднијих средства кад ни намера није племенита?

Али и беху паметни па не хтеше свуда поступати под једним видом. Горке и опаке речи, које Србе завијаху у тугу и жалост, говорише час преко магистрата, час преко школских власти, час преко угарске владе — у кратко ненавист хтедохе на друге да наврате, а плодове да приберу себи.

Да угарски краљ није ништа друго био до краљ угарски, за цело никад не би у држави својој тако поступао с народом, који му за државу има толиких важних заслуга, јер би морао увидети да се тиме само земљи шкоди. Али овај обзир у бечком је двору лахак био као перце, јер колико пута потребоваше баш оно, што краљ у Будиму никад требао не би? Зар би могло краљу угарском на ум падати, да државу и народ свој жртвује каковим страним интересима?

А ипак тако беше врло често у носилаца круне св. Стевана све једнако од времена Фердинандова. Већ само то што се за насиља, која су чињена Србима, ненавист навраћаше на Мацаре, овима је до зла Бога нашкодило. А политика ова, која се за извесне намере тако играла с народима, доиста је и постигла велике успехе, ако и не такве, за које би јој се завидети могло: Срби су три пута пресудили судбину Угарске — један пут под Фердинандом I. за Запољиних ратова, други пут под Леополдом I. и Јосифом I. за Ракоцијиних смутња, а трећи пут под Фердинандом V. и Фрањом Јосифом I. за Кошутова преврата. Срби позивани беху да то чине у име заа, која су бајаги претрпели од Мацара, и у име верности, коју су угарски краљеви не као такви већ као владоци аустријски узели од њих. *)

А најжалосније у свему је то, што Срби, који поштено и простодушно чинише што су дужни владалачком дому и зањ изобила крв проливаше, **) ипак употребљавани су само на то,

*) Гроф је Коловрат 15. (27.) Авг. 1748 званично писао: „Српски је народ *patrimonium domus austriacae* (имаовина дома аустријског) а не *regni Hungariae* (краљевства угарског).“ Szalay, стр. 47.

**) Краљеви и цареви више су пута признавали велике заслуге српске. Јосиф I. каже за Србе: „*Plibata integerrima fidelitate*“ . . . „*merita prae-*

да другима срећу а себи народно благостање изрију и разоре па на тим развалинама да трећему процветају честољубиви планови!

На овај начин проветрисмо мало историју те видесмо како се давањем привилегија ишло на то, да се Срби и као народ и као поједи-ни људи и грађани фактички збришу; видесмо да су они овога ради и позивани преко*) и да се

stantissima de augusta domo nostra“ (Непоколебљивом и превеликом верношћу... сјајне заслуге за наш пресветли дом.) Карло VI. каже: „*Cum immortalis laude nec sanguini nec substantiae perpercit.*“ (Бесмртном славом не штеђаше ни крви ни блага.) Марија Терезија рече: „*Contra hostes quoscunque fortiter et strenue militaverat, faliterque fidelium subditorum et vassalorum obligationem rite adimpleverat.*“ (Борио се против свију непријатеља храбро и силно и испунио точно дужност верних поданика и вазала.) Фрањо Јосиф I. каза: „*Unsere tapfere und treue serbische Nation hat sich zu allen Zeiten durch Anhänglichkeit an unser kaiserliches Haus und durch heldenmüthige Gegenwehr gegen alle Feinde unseres Thrones und unserer Reiche rühmlichst hervorgethan.*“ (Наш храбри и верни народ српски у свако се доба славно одликовао приврженошћу к нашем царском дому и јуначким отпором против свију непријатеља нашег престола и наших држава.)

*) Оштру реч кажемо овде, а усудили се не бисмо је казати, кад по несрећи не би имали сведочанства из најбоља извора. Бартенштајн сувопар-

никад ни мислило није учинити што им се о-
бећавало.

Срби са жалошћу увидеше да је двору сва
политика ишла само на то, да се они лише и
спомена на права, и све више да се преобрате у
материју, у грађу, којом се у Бечу стараше да
у унутрашњости заведу владу апсолутистичну а
у спољашњости да утврде себи положај као
велика сила. До тога је дошло, да се не уздр-
жаваше казивати да Србе ваља трпети само због
тога што су Аустрији од користи. *)

ним речима (стр. 144) каже страшну истину, да
на име „ни мало двоумити не треба, да је боље
стотину Срба него једног Немца, Маџара или
Италијанца изложити непријатељској ватри“,
(weniger Bedenken trägt man deren Hun-
dert lieber, als einen Deutschen, Ungarn oder
Wallonen der Feindesgefahr auszusetzen), због че-
га је „у њих (Срба) и нестало толико људи за
војну, да се истом после много година могу
опет да попуне“ (an streitbarer Mannschaft so
abgenommen, dass nach vielen Jahren sie sich wie-
der ergänzen können). Шта Бартенштајн разуме
под „много“, то је заиста „врло много“, јер се-
тити нам се ваља да је то рекао министар и ди-
пломат! Човек не би веровао да се тако што
и помислити може, кад не бисмо чули да то ка-
же државник, који свакако истину љуби. Сад
нека ко каже да ми песимистично судимо!! —

*) Бартенштајн (стр. 144) рачуна у ову корист, што
Срби „због чешћих и строжијих постова живе

У овакој праведној огорчености и тужној смућености затече Србе година 1848-ма као и остале народе аустријске. Притисак, под којим стењаху, олакша им се догађајима бечким, — еластични дух браће наше развије се на мах високо — и из хиљаде гласова захори с ону страну Саве: „регенерација“ — „рестаурација“ народности српске.

Али и тада знађаше двор из свога склоништа у Инсбруку да поцепа народе у Угарској те да се на туђим леђима пренесе на острво спасења.

Наравно, то немачким министрима Фердинандовим не би за руком изашло, да и сами народи нису починили великих и тешких погрешака.

И тако сад дођосмо на период, о коме говорити можемо само с највећим самопрегоревањем. Боли нас јако, из рана нам још не са свим залечених лије крв, кад помислимо на ону фаталну заблуду, у коју зађоше велики државници с ову страну Лајте. Чини нам се скоро да је Господ због тога заслепио сабор у Пожуну да се и Маџари и Срби горким иску-

врло штедљиво, па по томе могу више порезе плаћати него други“ (wegen öfterer und strengerer Fasten sehr sparsam leben, mithin mehr als andere contribuiren können)... Срби су дакле ствар, која приноси добра интереса!! —

ством освесте и науче како им је потребно да се држе заједно па ту потребу да никад више не губе испред очију, никад да је из срца свог не изгледе, никад из политичног живота свог не испусте.

Али ма да нас ово време испуњава тужним осећањима, ипак хоћемо и морамо погледајући на њ да останемо у свему хладнокрвни, па пуштамо да говори само критички разум.

Маџарству се није могло већма нашкодити нити му се јача рана задати, него што се под Фердинандом V. тајно и јавно радило, да се све народности вежу њиме као неким ланцем који би их у ројство окивао. Из Беча се томе ишло на руку, изгледало је као да се Маџари потпомажу, али је имало да их сатре из оног истог узрока, из кога се под Јосифом II. за све његове владе нит сабор угарски држао нити се он у Угарској крунисао, т. ј. да се Маџарима разбије поносна свест и пронађе средство којим би се Угарској збрисала уставна права. Велика несрећа и за Маџаре и Србе а само за оне у Бечу срећа беше,*) што су Маџари толико застранили били,

*) Бан хрватски гроф Халер радио је по заповести од двора кад је у Загребу партају опозиције поздравио картечима, чим се онда најгоре послужило Маџарима. (Види: Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 22.)

да су наређивали да се и по самим црквама српским воде протоколи маџарски. *) Још тада су то на српској страни увидели неколики разборити политичари, и не хтеше ни по што остављати се наде, да ће на послетку и Маџари увидети шта је. А кад дође Март месец па с њим приближење међу народностима, које беше почело преовлађивати, **) опет ишчезе и Маџари једнако остајаху са супрематијом свог језика, са супрематијом дакле народности своје: тад и најпатриотичнији Срби клонуше у својој нади — и катастрофа би неизбежна.

Прегледајући ток догађаја, који се збише пре него што потече крв у јужној Угарској, не може нам се да одговорност за њих бацимо на Србе.

Скупштина, која је 1. и 3. Маја 1848 била у Карловцима, није се изјаснила противу угарске владе, шта више — народ се српски на тој скупштини отресао свих уза, који га за двор везиваху. ***)

*) По закону од 1840, чл. VI., §. 7.

**) Под магичким утицајем бечких гласова грлише се међу собом и љубише Маџари и Хрвати, али весеље не трајаше дуго, и пољупци бише претеча смртним ранама. (Види: Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 30.)

***) Даном речи уједно се раскидоше сви узи, којима смо за двор били везани. Трактати, које Питање народности.

А да су се Срби доиста хтели придружити Маџарима, види се најјасније и из оних 17 тачака, које су 12.000 новосадских Срба поставили за то, а међу тим тачкама најзнатнија је ова: „Као што Срби признају да маџарска народност важи у погледу дипломатском, тако очекују и да се призна и поштује њина народност у смотрењу њиних унутрашњих послова.“ О сепаратизму и цепању не беше речи, — само се равноправност тражила а ништа друго.

За све дакле земље и народе под круном св. Стевана била је несрећа грдна, што човек, као што је Кошут, у кога се наћи могло више женијалности него правог познавања ствари, беше министар који све пресуђиваше, те могаше и усуђиваше се депутацији српској одговорити: „Народности ће се поштовати. Али ће сваке увидети, да маџарски језик мора да буде свеза, која све скопчава... Интерес маџарског народа изискује, да у држави ни који други не постоји поред њега.... А потражи ли се признање где на

смо с двором закључили кад пређосмо амо, одавно су престали бити контракти и уговори, јер их друга страна, с којом смо уговарали, није испунила. Народ се дакле српски вратио према двору у исти положај, у ком се налажаше кад је позван био да се амо насели. (Народна српска скупштина, стр. 16.)

другом месту осим у Пожуну, онда ће сабља решити....“ *)

Овакав одговор тадашњег првог министра пао је као олово Србима на прси, те на хоризонту угарских народности подиже мутне облаке, који се ужасно просуше по равницама ове лепе земље.

Срби, који се решили беху да народности својој прибаве признања и важности, **) одговором, који су од Кошута у име Маџара добили, допадоше немила стања да мимо угарску владу обратe се цару аустријском, који је ипак био и краљ угарски.

Истина, очевидно је било да се ни двор није навикао да поштује права народности, нити би се добило од њега признање на основима тра-

*) Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 57—59.

**) Да Срби доиста ништа друго нису на уму имали до да заклоне своју народност, то сведоче и речи у прокламацији, коју је „главни одбор“ у Карловцима 10. Маја издао иноплеменом живљеству. „Српски ће народ — стоји у овој прокламацији — заложити крв и благо своје да сачува и утврди своју народност. Суграђани! Срби не ће да себе хране туђим народностима. Слобода, једнакост, братство — за све народе, за све народности, за све језике — то је наша реч!“ (Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 88—89.)

јашним, *) али се они ослањаше више на се него на политику дворску, више на догађаје и на притешњени положај Фердинанда V.

И заиста, двор је из Инсбрука истина јавно осудио покрет хрватски и српски, али испод руке бан хрватски доби ручно писмо, у ком му се изреком казиваше да је двор наклоњен поступку Хрвата, а у једно напомињаше узгред и положај Срба, којима онда не налазише за добро да непосредно штогод кажу, **) али је то ипак још већма морало охрабрити Србе, јер у исто доба изађе онај страсни позив Кошутов на сабор у Пешти, у коме стоји: „Ови Срби и Раци називљу се народ — то је гомила стекав-ших се лупежа! Ту не може речи бити о до-говору — лупежима требају вешала!“ ***)

Али врло на скоро Аустрија се изјасни са свим за Србе, одредивши тадашњег свог консула у Београду потпуковника Мајерхофера да

*) Није ли градски заповедник у Варадину, који је, ма да беше стављен под угарску владу, ипак добијао тајне заповести непосредно од цара, па по томе и знао шта се намерава са Србима, изреком казао српској депутацији: „На карти ни угарској ни аустријској не налазим народа српског, па за то га ни заклањати не могу.“!? (Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 93.)

**) Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 114.

***) Die serbische Bewegung in Südungarn, стр. 115.

у Карловцима заступа дворске интересе и упутивши га да Србима обећа да ће им се у предузећу њином брзо и снажно помоћи. *)

Истом сада, кад се јавно показа куд иде политика дворска, увидеше Маџари како је опасно и лудо било, што повероваше Бечу на Словене у држави својој дигаше на се. Али тада већ беше доцне! С једне стране Срби и Хрвати — макар да високој политици почеше увиђати лукавство **)

*) Дволичност је аустријској влади ишла тако далеко, да су се у државном сабору одрекли Мајерхофера, ма да је он све радио изреком онако како му је заповедано. Тим се красно осветљава инсбрушки манифест од 28. Јуна (10. Јула), који бана осуђиваше, а бан тада баш мораше да ради по плану дворском. (Види: Die serbische Bewegung in Südbungarn, стр. 142.)

**) Срби су знали, да је заповест од двора гласила — „да се српски покрет задржи у границама оним, међу којима ће моћи да послужи цели, која се мисли постићи,“ као и да ће их опет да употребе за оруђа туђим плановима, па се од стране Срба чуше гласови: „Сад ћемо место маџарске супремације добити аустријску,“ — „знали смо ми да су Аустрија и слобода две ствари које се никако не слажу, — у Аустрији никад није било слободе, па не ће никад ни бити, оне су вечити непријатељи једно другом.“, (Види: Die serbische Bewegung in Südbungarn стр. 261—262.)

— већ беху изведени на колосек, који их гвозденим ланцем невоље вукаше к Аустрији, и та им невоља не дозвољаваше натраг, — а с друге Маџари слободом, коју допустише својим претераним и распаљеним стихијама, пресекли су били повратак к приближењу са својим словенским суграђанима, — догађаји дакле мораше ићи својим током на несрећу и једних и других! —

Не ћемо даље ништа да испитујемо, јер сви знамо како је Аустрија и сада још остала верна својој традиционалној системи — туђим је рукама гасила ватру, која хћаше царство да прождере, при чему ни мало не штеђаше обрицања, — а кад је савладала послужи само себе — државе царства свог прогласи све неразделном јединицом, народима учини те права њихова посташе *tabula rasa*, и свуд — како у земљама, где се бореше против царског дома, тако и у онима, који су крв и благо своје зањ положиле — заведе строги ред — т. ј. ратно стање и ратне судове. Заблудом и тарењем међу народима би Аустрија — као и више већ пута — спасена! —

За овим дођоше тешке године свим народима у угарској земљи — године тихог страдања и јавног притискивања, године јада и суза! . . . Радост беше кратка, а кајање дуго и горко! . . .

„Где нам је — говораху Срби — наш војвода? Где нам је наш патријарх, где српске власти, — где признање да смо ми више шта а не само слуге владалачког дома? Са Шупљикцем — који беше тек сенка војводе — нестало је опет овога поштованог достојанства, — српска патријаршија сахрањена је у гробу „грчко-оријенталне“, — граничари остављени опет без човечанских и грађанских права!...“ Ови гласи тужбе чују се са свих страна, а ко ће рећи да нису праведни?

Тако нам је несрећна .. 48-ма година била лепа школа, у којој су све народности с ову страну Лајте отвориле очи за свагда, која им је показала где се зелени поље, на ком цвета народна срећа свим синовима земље угарске. Сад знамо да је слога и јединство средство — једино, искључиво средство, којим се народности под круном св. Стевана могу сачувати од оваке несреће.

Сваком патриоту мора најсветија дужност бити, да ову слогу и јединство утврди међу члановима народне заједнице с ону страну Саве, а ми ћемо са своје стране да поважемо услове, под којима мислимо да би се то, наравно држећи се поглавито начела народне равноправности, постићи могло у погледу Срба.

Као што смо се погледавши на историју Срба с ону страну Саве осведочили, тамне епизоде и мрачни дани доводе се њима од времена, кад је с једне стране политична мудрост, — боље бисмо рекли — лукавство пронашло несрећне привилегије, а с друге — кад је народ и српски и мађарски заблудио па не познајући праве, благотворне стихије, што се зове „слога и јединство“, грамзио за празним магловитим призрацима политичним а тим много реалних ствари испод ногу својих изгубио, јер тиме је баш изашао на противно гледиште. А како смо познали отров с његовим опасним последицама, то сад ништа прече немамо, него да из све снаге настанемо да тај отров са свима жилама његовим ишчупамо из корена и уништимо га. Докле год на миру стоји отровно семе, све једнако ће, а при извесним околностима и мора од њега бити отровна плода.

Шта дакле понајпре тражити имамо, то је, да се збрише земљиште привилегија, и Срби у напредак да га се са свим оставе.

Наша браћа преко морају и требају да добију гледиште правно.

Овака промена системе, која се тиче целе народности, једна је од најтежих ствари, и Србима би многе неприлике направила, кад срећом та промена системе не би била да се враћамо

к старом поретку ствари, у коме се већ један пут налазисмо. Не треба нам тражити нова начела, ни обзирати се за новим начином живота, нити пак смишљати ново гледиште, — то нам не треба ништа, јер све имамо означено *на пољу живота српског у Угарској пре него што посташе привилегије.*

Јест, језгро је ствари само у томе, да Срби што је пре могућно изађу на ово поље и ту у свему да се поставе. Овде само о начину ствари може реч бити, а не о самој ствари.

Запитајмо: какав су терен заузимали Срби у земљама под круном св. Стевана пре оног времена кад су им издане привилегије? Одговор имамо нешто у ономе што смо о тој ствари већ казали, а нешто ћемо га наћи и у овоме што ћемо сад рећи.

Од старине се Срби у угарским земљама нису ничим другим разликовали до само народношћу својом, никако пак каквим изузетним положајем. У правном и државном смислу Срби су били пуноправни грађани с правима и дужностима, које им припадају као таквима. Знамо да је деспот Бурађ Бранковић као барон државни ишао међу великашима земаљским први до палатина и имао право да својим печатом, без икаква даља потврђивања, одређује пуномоћнике или иначе адвокате, које је онда био знак нај-

веће власти државних достојанственика, а године 1446 беше предлаган и за губернатора угарског, а само су особити одношаји причинили те је изабран био Сибињанин Јанко (Јован Хуњадија). *) Шта више — исти деспот Ђурађ Бранковић, кога краљ Владислав називаше „оцем“, **) чим се довољно карактерише његови народа српског положај према круни угарској, имао је и најлепших изгледа да ће сести на престо угарски, ***) а то је покварила само саревњивост поменутога славног војводе Сибињанина Јанка, који је „желео

*) Црте живота народа српског, стр. 7.

**) Кад год. 1444 деспот Ђурађ Бранковић писаше краљу Владиславу да би за друго време одложио рат против Турака, завршио је писмо овим речима: „Ја желим да будем твој отац, као што сам и пре увек био.“ (Види: Мијаила Константиновића, Србина из Острвице, историја или летописи турски, списани око год. 1490, гл. XXIV. стр. 76.)

***) Дужде млетачки, одговарајући 2. Јануара 1439 посланицима деспота Ђурађа Бранковића на извесне четири тачке, које су му они у име деспотово поднели, рекао је између осталог: „Nos advisat de pratica quam tenet habendi regnum Hungariae.“ Т. ј. „Јавља нам да има изгледа да ће добити краљевство угарско.“ (Acta archivi Veneti etc., fasciculus II. CCCCVII, стр. 317.)

краљевство више себи него и коме другоме“.)
 Даље знамо, да су Срби више пута обнашали
 прво достојанство у краљевству, достојанство
 палатина, **) и на послетку знамо, да је прав-
 на заједница, у којој кроз векове народ наш
 живљахе с маџарским, била толика, да још
 краљ Алберт, а много више његови потомци
 не знађаху за разлику између Срба и Ма-
 џара кад су подизали племићке породице, и
 увек их из обадвеју народности узимали на је-
 днако. ***) По високој политици народних кра-
 љева живљаху у Угарској обе народности под
 заштитом закона, — трпео се и тек само сно-
 зио није нико, него је свако постојао по закону,
 нити когод зависаше од милости или немилости.

К овом срећном, просвећених и своје врсно-
 ће свесних људи достојном стању морају се и
 хоће да се врате браћа наша преко, — они ће
 хлеб срамотне милости да промене с правом
 које човека облагорођава, — хоће да су оно
 што су били кадгод.

Ту је у општим цртама већ назначено шта
 треба да се учини, а то је: да се привилегије збри-
 шу а заведе грађанско-државна равноправност.

*) Мијаила Константиновића, Србина из Острвице,
 историја и т. д., гл. XXIV, стр. 77.

**) Види напред у овом чланку.

***) Szalay, стр. 77.

Али ова равноправност ваља да обузима не тек само поједине индивидује српског народа, него сву народну личност српску у колико јој је отаџбина у Угарској. Колико се год чини да у првом и другом овом начину права нема разлике, па се исправно изводи да поједини кад су равноправни, на послетку мора да је равноправна и целина, јер народ се састоји од индивидуја; али ипак у пракци ништа није тако различито као баш ово право. Ја се као овакав могу развијати и душевно изобразити, па онда и уживати сва права, а међу тим оно што је у мени народно може да пропадне, јер ми није могућно да развијам стихију народну; све специфично народне особине забаце се, па шта више и смету и закрате, те тако поједини могу да напредују, а народ мало по мало изумре у својој специфичној суштини, те га на послетку и са свим нестане. Мора се дакле утврдити народна равноправност, и она пре него и шта друго, па у њеном кругу могу поједине индивидује да уживају своја права, а уживати их и хоће у пуној слободи.

Сад дакле ваља да одговоримо на питање у ова два вида:

1) На који начин да српска народност дође до тога да ужива пуну слободу и право, које ће јој личност њену сачувати? И

2) како да се ово доведе у сагласност с равноправношћу?

Ми хоћемо да се „равноправност“ оснива на „праву“, па за то ћемо да изоставимо особиту територију из онога, што у име Срба мислимо да тражимо. Не знамо у име ког би се вишег начела могла забацити основана права, јер земље, које по праву припадају неразделној држави угарске круне, од ове се одвојити могу само кад би се право погазило. То би значило забости нож у срце општој отаџбини, било би убијство противу ње. Срби у Угарској, тражећи за се право и закон, далеко су од тога да би ишли на то, да се право и закон у погледу ма кога или где му драго повреди. Ко закон и право не поштује, тај ће се и сам изложити самовољству и насиљу.

Али не само — сматрајући ствар с *гледишта правног* — не могу Срби преко тражити територију за себе, него је таково што и са свим противно њиховом интересу.

Ми смо — а као што мислимо и са свим основано — уверени, да ни једна између свију народности, које састављају угарску државу, не може имати себи гаранције за аутономан слободан развитак кад је сама себи остављена; тек у чврстој, верној заједници свију њих почива залога њиној народној будућности. Кад би

се који уд заједнице хтео да одвоји од целине, то би допао стања неизвесна, стања погибије пуна, који се падом његовим окончати мора. Која год осовина није и осталим народима с ову страну Лајте, та је *направљена*, а не природна, и по томе у оваком случају не ће се увек знати на коју се страну окреће, и да ли друге супротне силе не ће ту стихију одвући собом. Узмемо ли ту још и искуства, која је историја којегде прибрала народима, то не остаје ни мало сумње, да Срби — ако не ће своју и своје угарске домовине срећу и будућност на коцку да метну — не смеју се нити се хоће заносити засебним похлепама, па ма биле то и само територске.

Ваља дакле потражити начина, који — не дајући Србима одвојене територије — био би кадар да им ипак прибави потребна простора за народни развитаки политично-социјални живот.

А на срећу то у пуној мери имамо по старинском уставу Угарске, (чим се и опет показује преимућство његово над многим другима). Србима би ваљало само да добију коју жупанију с народним управама, па да задовоље свему, што народну личност њихову као једнаку са свима осталима подићи мора.

Ми ћемо сад у неколико точака да кажемо шта у смотрењу Срба желимо, наравно све стро-

го у сагласности са земаљским законима; у једно пак поменућемо и шта би се против тога приметити могло па наравно и одбити то достојно.

Шта дакле хоћемо да Срби угарски добију, ово је:

1) Да у оним жупанијама, где је стихија српска или искључива или по крајњој мери у већини, по закону, који би изрицао равноправност народности, власти буду српске, које би крајевима тим управљале по општим земаљским законима и послове радиле на језику српском.

Међу те жупаније узимамо:

а) *Жупанију сремску*. У овој је жупанији житељство искључиво српско. Још кад дођоше Срби у ове стране, између осталих земаља заузели су (год. 640) и Срем, који је вавек и био саставни део српске државе и српског народа. Кнез Лазар је био намесник у Срему, Бурађ Бранковић, као и остали деспоти српски после њега управљали су у овој земљи с пуном обласном аутономијом. Истом 1741 по законском чланку 118 јурисдикција се ове области предала бану хрватском, али то се не осниваше ни на каквом правном, па ни само историјском темељу. *) А кад је тако, онда се само од себе разуме, да Срем и у напредак мора да буде жупанија српска. Што би се ма с које стра-

*) Види „Видог Дан“ бр. 18. од 1861.

не противу тога примећавало, све је без икак-
ква основа.

б) *Жупанију бачку*. И у овој жупанији —
поред врло малог изузетка — све сами су Срби
источне и западне цркве. Да разлика религиоз-
ног уверења не уништује пуноћу братских осе-
ћања, то нам показује љубав, која почиње преовла-
ђивати међу Србима сваке вере. Одавно је прошло
време, где вера цепаше народе и непријатељске
им средине ствараше, где би иначе ваљало да вла-
да све само пријатељство. А само се од себе
разуме да је таквог времена морало бити, јер
у колико је у опште човечанско изображење
на nižем степену, у толико јаче надмашује осе-
ћање па је тим више деспотично. Свезу, која род
човечански треба да везује, даће нам човечност
и просвећена цивилизација, а ког ће се идеала
при томе овај или онај човек држати, то је ствар
унутрашњег његовог света, у коју се нико не-
зван не сме да меша. Вера те прави блаженим
— то је истина, али није ова ил' она вера је-
дина која блажене прави, него свака по свом
начину може човека да усрећи. На име различ-
не цркве не треба да поцепају синове једног
народа и од њих да направе једно дру-
гом непријатеље: томе је противна народна, ду-
хом што силно ради оснажена и облагорођена
свест. Буњевци у Бачкој, као и у опште Срби

католичке вере исто су нам тако добра браћа као и Срби вере православне, — ми их љубимо једнаком искреношћу и с једнаким поносом погледамо на племените карактере на страни и једне и друге вере. Свештенству и у опште просвећеним главама народним и једне и друге стране у дужности је да учине да ова љубав буде још јача. Великим начелима и просвећеним назорима руковођени ваља патриотство да узвисимо над свим питањима другог реда. Истина, није у нас свагда било овако, али се надамо да ће од сад бити увек: јер и наш се народ у последње доба много којешта научио и лепе бораве учинио на пољу душевнога напретка. Ми са своје стране не можемо друкчије но морамо браћи својој и једне и друге цркве најтоплије да препоручимо да буду у слози и да се као браћа љубе, јер у слози и љубави ми ћемо Срби исто тако имати лепу будућност, као што нас у противном случају чека само несрећа и пропаст. Брата ваља да грлимо као брата — не питајући: „које си вере“, но: „мислиш ли и осећаш ли српски, јеси ли свој?“ Ово лепо време надамо се да већ наступа, а како који дан све ће више нестајати стидних гласова да нас вера цепа, као што су доиста ти гласови већ и изгубили основа свога.

Питање народности.

в) *Торонталску жупанију*, која — кад би се мали неки делић одвојио од ње па придодао жупанији тамишкој, а од ове вршачки срез с њом сјединио, била би такође чиста српска с одвећ малим изузетком.

Овим трима жупанијама имале би се за тим придружити дотичне граничарске области, а на име: сремској крајина варадинска, бачкој шајкашки баталион, а торонталској крајина панчевачка и српски део белоцркванске. Ово је у толико праведније, што никаква узроча нема да граничари и даље остану у стању, које се никако не слаже са законито-уређеним државним животом, где житељи имају само грађани да буду. Воља која је хтела да се Србима служи као слугама за туђе планове, — та је воља могла и направити границу оваку какву је видимо, али правна држава не зна за така изузетна стања. Јер не треба заборавити, да где је и један само грађанин искључен да не ужива закон и право, ту је у опште законитост врло слаба. Као што природа све управља по закону, и кад не би било закона сав би се поредак природе пометео и система света могла упропастити, тако и човечанско друштво, које је чистим духом човечности и правде озарено, не сме да зна *ни за какав* изузетак — сваки и сви имају један пут права и закона или никакав. За што да толико

хиљада људи носе тешки јарам стања изузетног, кад сви остали живе као грађани? Ако ће Угарска да буде држава од људи слободних, онда и несрећни, толико искушени и тако погажени граничари треба тавође да се греју на сунцу слободе. Чувајмо се да семе несреће не пренесемо у будућност! —

2) У наведене три жупаније, у којима је српска стихија или искључива или у већини, има — као што рекосмо — српски језик да буде званичан. А будући да Срби хоће да се равноправност поштује и врши не само у теорији него и у пракци, то је далеко од њих да би тражили или чинили штогод, што је томе противно. С тога пристају драговољно, да суграђани њихови у овим жупанијама, који су другог језика, обраћају се жупанијској власти језиком својим. Разуме се од себе, да у општинама и муниципијама, где нема мешовите народности, језик за јавне послове треба да се узме дотичне народности; а у мешовитима да већина избере боји језик хоће. Ово са свим одговара и суштини угарске муниципалне аутономије и начелу које треба да пресуђује при опредељавању права појединим језицима. Тим ће се начином у делу извршити равноправност језика, и чувајући већини право не ће се мањини никакав вред нанети. Па онда ће и свака мањина

имати право да иште да за развитак њене народне личности, н. пр. у цркви, школи, просвети и т. д., приноси и већина, у српским дакле жупанијама да се Срби старају и за друге и материјално их потпомажу. Мањина на овај начин не ће иза већине остати у назадку што се права тиче, него ће обе стихије уживати потпуну узајмицу. Кад мањина у сваком погледу помаже да се већина унапреди, онда је и већина дужна да то исто чини мањини. А само се од себе разуме да и по другим жупанијама, где су већини и мањини друкчије стихије, ваља такође овако да се врши равноправност, и онда ће у свој Угарској бити равнотежа у праву и дужности. Где су Срби у мањини, као што ће н. пр. бити у жупанијама барањској, тамишкој, арадској и т. д., ту имају право да траже да им већина помаже да се морално, материјално и умно развијају и подижу, управо као и мањина у жупанијама српским. А по овоме што смо рекли мора се претпоставити да ће по вишим местима државне управе бити људи, који ће разумевати српски, те да нема сметње у свршивању послова, који одатле иду жупанијама српским и од ових тамо. Законом пак мораће се одредити да жупаније буду међу собом изједначене, па тим начином да се доврши оно, што је год. 1847-48 започето.

3) Ако ће Угарској да се оснује будућност, то може бити само тако, да се свакој народности у целоме њеном простору да праваца. По томе ваља и Србима да се поврати право, које им припада да имају војводу, који би видљиво представљао невидљиву народну личност. Најстарија времена угарске историје показују нам да ово достојанство постоји по закону; историја нас учи да су Срби — наравно под својим поглаварима — и пре него што Маџари дођоше под Арпадом становали на великој равници између Дунава и Лајте, Карпата и јадранског мора; *) а и у време Арпадове династије имали су Срби своје политичне поглаваре, признате изреком од угарских краљева; **) па знамо и за многа имена српских војвода од Стевана Бранковића до Јована Чарнојевића. Истом више него нелегална политика доцније туђе династије једнострано је, дакле незаконито и без сваких последица за будућност укинула ово право српско. По закону постоји и данас, јер — као што знамо — насиље не укида права. И овај је војвода по законима земаљским *baro regni*, па као такав спада међу остале државне великаше тог

*) Види: Engel's *Geschichte des ungarischen Reiches*, I., стр. 67; и за тим: Dobrovsky's *Slavin*, стр. 234.

**) Види Рајића историју словенских народа.

реда, има бити треће — одмах после бана хрватског — или по крајњој мери четврто — одмах после таверника — лице у краљевству, и поред ових добити сталну столицу у горњем дому, где би стајао као заступник Срба угарских. А достојанству војводином приличило би да је у једно и велики жупан у којој од српских жупанија. Против таковог чега тешко да би се имало што приметити. Та није ли и палатин велики жупан у жупанији пештанској? Кад су велики достојанственици на оваким части пуним местима, тим она добијају још већу важност и народу приносе више среће и благослова.

Што ово тражимо за Србе, то је с једне стране основано на праву, а с друге у интересу је и Срба и Маџара, *) јер не заборављајмо

*) Достојанство војводе српског укинула је само она политика, која угарску круну хоће да сматра као наслеђену и као да је без икаквих особитих права, па тако би рада и да поступа с њом. У интерес је тој политици ишло да нема пријатељства између два храбра народа, као што су Маџари и Срби, а ако би кад међу њима дошло до пријатељства, ласно се Срби, кад немају политичне главе своје, поред поглавара црквеног могу одвући на страну Маџарима противну. Зато и каже Бартенштајн (стр. 108): „Dem Hofe war damit (mit Aufhebung des Vojvoden) gedient, da man diesen (den Metropolitens)

никад да Маџари и у опште држава угарска тим чвршће стоји, што је тврђи политично-социјални положај браћи нашој преко, те по томе ако се само све околности узму у призрење као што ваља, не можемо ни мало сумњати да ће нам се ова жеља испунити.

4) Уставна равноправност као и виша начела, која данас владају свуд, изискују на исти начин и да су све цркве у земљама круне угарске, као спољашњи израз припознатих религија, равноправне и међу собом једнаке. Идеја „државне цркве“ преживела је своје време; кад се један пут већ признало да религиозно уверење не подлежи световној цензури, да ужива дакле потпуну независност од стране државе, онда је

durch alleinige Sperrung der Temporalien weit leichter als einen kriegsverständigen und eine zahlreiche streitbare Mannschaft commandirenden General, leiten, lenken und im Zaume halten kann.“ (Т. ј. „Двору је послужено тиме (што је укинут војвода), јер овај се (митрополит), само кад би му се одузели приходи, може лакше вући, управљати и под уздом држати, него генерал, који је у војни вешт и командује многобројном војском.“) Разумети ваља да је у оно време војвода био у једно и заповедник народне војске, па то би и сад могао бити у српским жупанијама над народном гардом, ако се ова заведе као што прописују закони од 1848.

и суд изречен о цркви државној; начело: слободна црква у слободној држави мора и треба свуд да влада; то је нужна последица душевном напретку хришћанског човечанства. Држава не може стварати монопол на пољу религиозном а да не повреди виша начела; она има равномерно да заклања и потпомаже све цркве које је признала. Леп нам пример ту даје наша држава — млада, тек постала Србија. Далеко већи и огромнији део српских државних грађана припада православној цркви, а ипак држава српска троши на издржавање и других цркава, на име протестанске и католичке.*) Овако исто мора бити и у напредној, великој и племенитој земљи угарској. Српска православна црква треба да се изједначи с католичком у свему што би од државе тражити могла. Ми бисмо за ово могли навести и са свим других аргумената, као н. пр. што Маџари имају Србима да захвале за благодет хришћанске вере, јер — као што знамо — они су им у томе били учитељи,**) за

*) Што католичка црква још не ужива ово, кривица је до њене општине, а не до државе српске. За нас је доста што земаљски закон и њој подјемчава потпору од стране државе.

***) Ово се између осталог и отуда види, што Маџари и дан данашњи месеце у календару називљу по свецима источне цркве.

тим и што је православна црква у угарској земљи старија од католичке, и још пре својих 800 година имала је много манастира а католичка само један: *) али ти нам аргументи не требају, јер се позивамо на начело, које је вавек стално и вавек истинито. С тога:

а) достојанство патријарха српског нека се државоправно припозна и карловачком митрополиту за свагда поврати, па овоме столица у горњем дому земаљског сабора даде поред примаса као највећег вршка католичке цркве у држави;

б) православни архијереји српски нека ту у горњем дому имају столицу заједно с католичкима по реду старешинства како је који пре рукоположен;

в) ако се поврате достојанства наследних великих жупана, па примас угарски добије опет право да је велики жупан у жупанији острогонској, онда и патријарх српски нека је свагдашњи велики жупан у жупанији сремској;

г) виши православни клир српски нека издржава држава као и католичке другове његове;

*) Папа Силвестар тужио се да у Угарској има само један латински манастир а грчких много. (Licet unum sit in regno tuo Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum.)

Види: Црте живота народа српског и т. д., стр. 3.

д) српска црква нека је слободна на синоди архијерејски нека се држе искључиво само под председавањем патријарха као природног старешине њеног без икаква владина комисара; и по томе:

е) црквено-школска аутономија нека се утврди Србима законом државним, па укине за свагда онај изузетни положај, у коме они с тим стоје изван земаљских закона и зависе искључиво од Беча, а на саборима народним војвода српски нека је свагда председник и природни комисар владин.

Излишно нам је казивати каква је ту зла плода приносио туђ утицај, ни како се баш и самим Маџарима тиме много нашкодило. Највећа несрећа, што сналажаше племенити народ, долазила је управо од самовољства, којим се од горе мимо земаљске законе поступало с црквом и школом српском. Већ и само због тога је досадашњи начин дворске политике био несносан што вређаше право, а у последицама и плодима својим још је био и злокобан. То мора престати један пут за свагда. Ствар је то очевидна, нити нам треба о њој трошити речи.

б) Будући да народи угарски онда истом могу имати оне снаге која им је потребна да се одупру стихијама спољашњим, кад су међу собом органски скопчани, а до органског сједињења долазе само силом међусобног срод-

ства: то из свога произлази да свака народна индивидуалност у овој земљи треба а priori да је за другу везана узима пријатељства и узајмице. Овај пак одношај показује се спољашње у узајамном умном и материјалном потпомагању. Да би н. пр. велика отаџбина угарска своју претегу имала чврсту у себи самој, Маџари треба душевном животу Срба, Словака и т. д. да иду на руку, па ако затреба и руку му помоћи пруже. Наравно, то је у дужности свакој народности: ако би цели напретка, који ће од сад једини правити државе великима, изискивале да се у Угарској установи још више просветних завода, то би терет за исте спадао на све државне грађане, као што би сви и плодове од њих уживали. Из тога излази, да се у напредак све народности угарске старају да се свакој појединој и свима у опште рашири и срећно развија њихово душевно поље, или другим речима — уједињена и неразделна угарска држава имаће у једнакој мери да се стара за све који њој припадају. Ово садржи у себи, да кад би н. пр. Србима (јер ми говоримо само о њима) требала велика школа, народно позориште и т. д., око тога настану сви народи у скупу па да се тако наврши што потреба изискује и снага државна да се оснажи. То све из природе одношаја проистиче тако, да нема сумње о правичности

таквог захтевања, нити је нужно доказивати теоретички.

6) Срби су у угарској земљи државни грађани, а државним грађанима треба држава да прибави могућност да се у душевном погледу свестрано развију, од чега је на послетку опет сва корист само држави; за то је и праведно и природно, да се на пештанском универзитету подигне катедра за српски језик и српску литературу. Не ћемо ни да спомињемо ништа каква је корист од такве установе, јер ко би одрицао, да народи, које је божија воља и историјска потреба одредила да живе у заједници, ваља узајмице да науче један другога језик? Не може л' се сваки час догодити да је Маџару потребно да зна српски као и Србину маџарски? Али — као што рекосмо — и не спомињући те користи, у духу је народне равноправности да се у великој школи, која — тако рећи — заузима први степен у држави, учи и српски језик, који је и историјски и научно богат а и иначе племенит. А мимо то — Маџари би тад имали прилику да проникну унутрашњи дух српских суграђана својих, па можда ће наћи у њему гдешто, што би им Србе са свим у друкчијој светлости представило него што до сад по маџарским круговима мислише, јер истом кад добро познамо штогод научимо се то и љубити и

поштовати. Знање производи светлост, а светлост приноси истину. А само се од себе разуме да је катедра српског језика на универзитету у престолници угарској и у чисто политичном погледу ствар врло пробитачна. Све у скупу узевши чини нам се да је ово у интересу и самих Маџара, па зато тешко да ће се чути каква противна гласа.

7) Из начела равноправности међу народностима проистиче да сви језици стоје наједнако, а по овоме праведно је да се земаљски закони *текстуално* штампају и званично издају и на српском језику. Наравно они би у српском тексту имали важити у жупанијама српским. Кад се признаје да је у опште равноправност нужна и једина што може земљу да усрећи, онда не знамо за што се не би свуд извршавала, ако не ћемо да останемо само при речима те тако зграду државну место да утврдимо само је још већма поткопамо. Речи без дела данас не значе ништа, нити већ могу да утрију крв и самом оптимисти, а оптимизам постао је са свим ретка ствар. Историја се прихватила да народе излечи од оптимистичког заноса, па их је доиста и излечила. Руку дакле на дело, покажимо дела, па ће се свет радикално опоравити, као што га је некад Господ својом речи створио. И

8) из свега, што до сад рекосмо, произлази само од себе, да се укине и преиначи све што у угарским законима, а поименце и у онима преображајним од 1848 има што би начелу равноправности било противно. Како се н. пр. с гледишта равноправности може оправдати да округ један са српским житељством шиље на сабор мање посланика него други толики исти у коме су Маџари? Таково што вређа осећање правде, и земљи угарској не приноси нибаква добра, јер народима угарским цепа међународни живот. А Угарска, која у своме благотворном уставу има средства да отаџбину сачува, и не треба оваких назови ограда за своју сигурност. Та политика приличи ономе, који је рад да влада једнога подижући а другога понижавајући, као што нас учи о томе изборни ред у Чешкој. У Угарској нит хоће нит може који народ да влада над другим, ту може бити само стихија једнаких или иначе таквих које се узајмице потиру. Што год у Угарској вређа равноправност, то потиरे будућност угарску. С тога и ваља да се истреби све отровно семење, које плодом својим може да упропасти земљу.

Овим сад дођосмо крају с оним, што у име Срба тражимо у Угарској, а мислимо да нам нико пребацити не ће да смо прежорачили меру разборитости и правде. Ваља нам само желети

да се све ово прими с истим оним духом помирљивости и благонамерности, који је нас у послу овом пратио.

А промотривши овако истина мало опширно али строго на историјском темељу положај Срба с ону страну Саве према угарској држави у опште и према Маџарима на по се, две су нам се ствари показале као такве које се оспорити не могу, а на име:

1) да су Срби од старине заузимали у угарској земљи положај, који и припада народу храбром и честитом, народу који је душевним својствима обилато обдарен и пун најкрепчих стихија за живот; и

2) да је непријатељска политика поцепала стихије, на којима екзистенција Угарској почива, а то средствима, која с поља изгледају сјајна и глатка а у унутрашњости својој сурова су и поразна.

Али по несрећи с благом се круне св. Стевана, као и у опште с најсветијим интересима југоистока европског, који је чини нам се позван да мисију хришћанства и цивилизације врши на далеком истоку, не слаже ни мало што оно прво стоји као *ствар која је била* а ово друго као *таква која и данас траје*. Много више по свему би требало да ствар стоји обратно, а да то доиста скорим на и у самом делу буде, за то ва-

ља својски да се постарају народи велике угарске народне заједнице, — јест, то је њима најсветији аманет прошлих нараштаја и треба да га што скорије изврше.

А то би се у толико лакше могло учинити, што само ваља оставити се неких залудних ствари.

Па шта имају Маџари да учине?

Да одбаце систему, за коју оцеви њини нису знали, и проклели би је да су данас живи. Ту опасну систему, која као жеравица опече свакога који је дирне, нису направили Маџари, — она им је октроисана, а у неколико и силом наметнута. Махијавелизам, који смишљаше да ослаби стихије све кад се међу собом сукобљавају, а донекле је и постигао те оне доиста ослабише, — тај махијавелизам показан је очевидно, нити га је могућно не познавати па по томе ни мислити није да се и даље држи. Најватренији Маџари морају се осведочити, да се њиној надмоћности само због тога ишло од горе на руку, да се после могу лакше погазити и они сами. Јер зар може когод на дотичном месту посумњати, да се у Маџаре не може дирнути кад су у братској слози и јединству са Словенима своје земље и с њима се држе чврсто?

Па ту је место, да покажемо какво је и на што оно страховање, које политичну децу

или слабе главе обузима те да оправдају положај, који Маџари у потоње доба заузимаше према својим словенским суграђанима.

Кад би се Словени у угарској земљи оснажили, ту не само племенити народ маџарски има залог да ће се сачувати неповређен, него је и у опште то једино средство да се маџарство развије. Равноправном Словенину, који ужива угарску слободу, тежина је у земљи самој: Словенин не иде никад за осовином државне величине, но увек само за грађанском слободом. Кад постајашу словенске државе, словенска су племена волела да буду мала а слободна него велика а да се не смеју маћи; знамо какве је тешке борбе имао дом Руриков док је саставио руско царство — ни једно племе словенско не хћаше ни по што да слободу своју напусти па да постане силно. Ова основна црта у Словена, која ће великих стечевина прибавити свету, у угарској се земљи одомаћила — где сам слободан, ту ми је домовина, — и та основна је црта направила Угарску тамошњим Словенима драгом отаџбином, за коју су већ толико крви пролили. *Угарска нема ничега да се боји ни од панславизма ни од пангерманизма* — докле своје словенске синове буде сматрала као чеда а не као пасторчад. Словенска љубав к слободи увек ће бити бедем, о који ће

Питање народности.

се разбити и осујетити све Угарској непријатељске тежње. Док угарски Словени могу да су словенски Угри, круна је св. Стевана изван сваке погибије. Ко то не увиђа, тај нит је политичар нит историк нити психолог. Ко познаје Словенина, не ће никад у њему наћи погибије Маџару, тај се никад бојати не ће да ће се Угарска пословенити. Колико год Словени сами по себи нису кадри да иду за пропагандистичним тежњама, толико не могу ни слободу своју да жртвују за љубав какова невештаствена идеала. Шта је управо панславизам, то добро знају изображени Словени, и тешко да ће и кад приста-ти узањ.

Али баш због тога, што се Словени у опште морају клонити панславизма, чини нам се да је политички потребно, да се угарски Словени, а поименце Срби оставе несигурног терена привилегија па са свом снагом да иду на то да постану државни грађани угарски. Као што су им оцеви били синови угарске земље, тако треба и они да буду, па да се слобода утврди у њиној отаџбини и сопствена будућност њина сачува од самовољства туђег. Од како се Срби љуљаше на бедемима привилегија, вавек су морали горке чаше да испијају; весло им је среће њине истиснуто из руку — те су вучени путем њиној срећи, њиној будућности, и наро-

дном животу њином противним. Несрећне привилегије направиле су их слепим оруђем, оне их као у ланце обиваше и у историјску несвест бацаше. Доста је било те грозне игре — Срби хоће опет да се сами прихвате своје среће па да је са срећом осталих народа у великој земљи угарској скопчају за свагда. Привилегије су биле стихија немоћи, — на страну дакле с њима — право човечанско, грађанско право — то нека је од сад сила, која ће заклањати Србе угарске.

Одношаји дакле, у којима ће у напредак Маџари и Срби међу собом стојати, нека су равних према равнима, једнаких према једнакима, а у томе и лежи сва будућност народној заједници на југоистоку Европе. По томе и Маџарима и Србима у дужности је да приону да се што је пре могућно уреди и законом определи овај одношај једнакости па да постане дело. Опасност је велика кад би се с том дужношћу оклевало или кад се она не би познавала, а у интересу је свију народа да се опасност ова одврати. С чистим политичним разумом, с озбиљном вољом и с поштеним срцем за цело ће и послужити срећа да се овај задатак изврши. Нека би Бог то дао! —

XI.

Сад нам долази на ред треће питање које смо себи поставили, на име: како се народима угарским могу сачувати историјска права, а да не будемо неверни начелу правне једнакости?

На ово би се у другим приликама могло одговорити истом пошто би се савладале велике тегобе, јер ту има да се расправи ствар, која је врло супротна. Али како ствари стоје у Угарској, која је доиста са свим у стању ексценционалном, одговорити је тако ласно, да нам само неколико речи треба па сви да су задовољни.

Што се понајпре тиче Срба, у ономе, што у прошастом поглављу рекосмо о њиној ствари, већ имамо јасан одговор на ово питање. Учини ли се све, што у име браће наше преко тражимо, тим ће се не само сачувати њино историјско право и на ново утврдити на основима чврстим, него ће се и начелу правне једнакости задовољити као што ваља. Срећа је по Србе у Угарској што њина права никако се не сударају с чијим другим правима, јест — што баш правно задовољење Срба мора у правном смислу собом произвести и задовољење целе државе. Ту да-

кле немамо ништа даље да казујемо — ко је пажљиво прочитао десету главу наше расправе, тај ће на чисто бити с решењем трећег питања.

А како је с тим одговором у погледу других народности?

И ту нам је посао лак.

Три ћемо само ствари да наведемо:

1) све народности у Угарској имају историјски темељ као и Маџари;

2) новим законима укинуто је свако преимућство појединих разреда, а место тога узето је право опште, т. ј. тим самим је створена грађанска равноправност; и

3) овим је разрушена искључивост појединих сталежа и разреда, па заведен нов поредак ствари, но овај због опет друге искључивости не могаше да задобије опште признање.

Кад је пак у ствари овако, онда нам се сад ваља постарати за средство, које би нам, остављајући на страну привилегије које су и онако већ осуђене да се погребу, прибавило терена, на коме би се општа равноправност појединих могла раширити у равноправност вишу, на име народну. Сад ваља само на један се ступањ успети више, па реформе, које су године 1848 започете, свести у њих прави колосек те од њих направити залог за будућност Угарске.

Остаје дакле да се учини важан али преко потребан корак; као што су поједина лица по своје људском достојанству проглашена пуноправнима, тако равноправнима ваља да се прогласе и личности народне — братинско сједињење различитих народности на основу њихове равноправности мора да постане дело, да се у ствари изврши. Ова народна равноправност не уништава историјских права, јер та историјска права у своје природном развиту излазе ипак на равноправност. Као што се река својим оточима не губи у широј води — било у већој реци или у мору, тако се ни ланац историјских права не раскида кад се она рашире у узвишено право једнакости — само је тек из нова преображен. А историјска права, која ће да остану окорела и непокретна, која не ће да се усавршавају, у опште су мртва сенка, у пергаментима сачувана прошлост која је себе преживела. Хоћемо ли пак опет зато да на силу одржимо те потавнеле лешеве права, то се учинити може само на штету права која су доиста жива, а то истом оне прве раствара у прах и пепео. Таково што не ће ни једна народност у Угарској, то у опште није у живом осећању правне свести цивилизованих народа.

Тако дакле само је о томе реч, да се поврате историјска права, која још приличе духу времена, а то никако не смета равноправности.

Знамо врло добро, да начела, која овде разложисмо, само су основне цртице измирењу, и да ће ваљати још и многе појединости да се узму у призрење кад би се та начела примењивала и извршавала. Али ми се не осећамо овлашћени да говоримо за друге народности, нити да постављамо програма у подробностима; наша је намера двојака: 1) да покажемо да је народна равноправност наладија угарској слободи и будућности, и 2) да се та равноправност врло лепо слаже с историјским правом појединих народности. На који начин да се ту поступа у погледу угарских народности, није наше разлагати: где смо имали места да штогод о томе кажемо, на име у погледу Срба, ту смо и казали све што казати могосмо, па и у најмањим ситницама разложили смо у свему јасно.

Но нека нам је дозвољено да само једну реч кажемо народностима преко, а нарочито словенским.

Историја европскога истока нагло и силно дера напред, па време, где ће решена бити питања, од којих многима живот зависи, примиче се све више, те свако народно племе ваља да има ослонца и тврде тачке да га иначе бура скоре будућности не би суновратила у незнану погибију. Угарским пак народима најјача су потпора они сами, т. ј. кад се једно с другим по-

брате и међу собом вежу тврдо. Стоје ли они чврсто једно до другог, то су у опште сви на тврдим ногама. Опасна је илузија што неки тежину својој народности под круном св. Стевана траже даље на западу, с ону страну Лајте: то је светлуцање што у толико даље бежи од нас, у колико нам се чини да смо му ближе. Природна тежина народима је угарским у њима самима, у њином тесном међусобном сједињењу. С тога и намет и патриотство налажу да се ово сједињење што је могућно пре у дело приведе, па с искреним срцем да пружимо руку Маџарима те тако назви пријатељима а у ствари правим непријатељима одузмемо земљиште, на коме опасну игру проводе с народима. Само се од себе разуме да се ово још понајвише тиче Маџара: ако би по несрећи и кад увртели себи у главу, да помоћу дволичнога пријатеља постану господари код куће, то им је онда народност пропала. Маџарима је будућност у народној равноправности код куће, иначе ће бити мост, преко кога ће силни непријатељи гледати да пређу. У кратко, колико је и Словенима и Маџарима драга будућност њихова, њихова народна индивидуалност, у толико им на срцу лежати мора да се међу собом братски измире. Преко тог измирења води их пут к историјској величини!

ХП.

Мислимо да су читаоци по ономе, што до сад говорисмо, већ схватили основу, по којој нам ваља одговорити на четврто и последње питање које смо себи поставили, на име: како у напредак да угарска држава буде уређена?

У опште и у главnome то ћемо питање решити овако:

прво: будући да старински устав угарски почива на начелу самоуправе;

друго: будући да овај устав допушта муниципалну автономију на темељима најпространијим; и

треће: будући да народне равноправности мора да буде у овој автономији и она да јој да форму и правац:

то из свега овога произлази, да угарска држава треба тако да се уреди, да од сеоске општине па до жупанијскога тела, и одавде — по само у друкчијем виду — горе до вршка земљске управе идеја се народне равноправности практички може изразити и своју потврду наћи.

Само се од себе разуме, да ми ту не тражимо територског раздвојења, које нит је умесно нит потребно. Ми — у овом погледу — усвојавамо у свему мисао племенитога барона Етвеша; што државу може да ослаби, то ваља са свим одбацити, јер ослабљењем државним заиста се ни један народ под круном св. Стевана не ће оснажити, шта више — то би их још и парализовало све. Не сматрајући дакле што територско раздвојење не може да послужи оној ствари, у име које би се учинило, одвојени баш положај појединих народности произвео би собом вековечна погибоносна тарења, као што то са свим умесно примећава г. Етвеш.

Али исто тако не можемо се сложити ни с тим, да је у субјективној слободи и слобода народности. Г. барон Етвеш нека размисли да субјективне слободе одавно већ има у многим земљама европским, а то опет не смета ништа да народи нису слободни, јест — слободе народне и поред слободе субјективне још никако нема. Прва основа треба да нам је свакако: да човек по својим правима, која му припадају као човеку, може да тражи да је слободан на слободу и да ужива; али друга основа у држави, као што је Угарска, где има више народности, мора бити та: да човек може тражити права и као члан које народности. Истина, могућно је

а и вероватно, да после неколико векова не ће бити места овој основи, као што н. пр. данас нико не може себи изводити права какова отуда што је ове ил' оне вере, а пре три стотине године у свој је Европи тако било; доћи ће и доћи мора — то смо тврдо уверени — по сав човечански свет срећно време, где ће човек требати само да се покаже да је човек, па свуд, где има човечанских друштва, да је пуновластан: — као што дух човечански и његова радња није везана ни за коју стопу земље, тако се кадгод ни право човечанско не ће стешњавати никаквим материјалним границама; али је то време још далеко, а дотле су неопходно потребна и права, која се изводе из народних индивидуалности, — јест — кажемо смело и изреком, да је баш народна равноправност, свечано проглашена и практички свуд изведена, оно средство, којим ће људи доћи до неограничених човечанских права.

Г. барон Етвеш, кад хоће да се признају народностима права, заиста никоме замерити не ће што би се тим правима и послужио. Он добро зна и сам као и ми, да данас у свету влада идеја народности, и да је та идеја извор разоравања кад се не задовољи, а задовољена је врело народне среће и државне величине.

Угарској држави посебице сва је гаранција у извршењу ове идеје. Истина, многи ће се још страховити ње, јер знамо да нове идеје вавек задају страха и немира; али баш то је закон човечанског напретка вечан и сиљан, и ни у чијој власти није укинути га или и само обуставити, тако је и постајање нових идеја закон, који не зависи од наше воље, те врши сам своју сиљу и снагу, а ко му се противи, тај истина није унапредитељ идеја али је за то роб света. Погледајмо само како је народ, који у слепоти својој не хте признати идеју која је пре 1865 година завладала светом, постао одметнути син човечанства и тако прибавио себи народну смрт — по свој прилици за навек. Управо и није никад реч о томе да ли да примимо или да не примимо нову идеју, него да ли ћемо је примити драговољно па да је имамо у власти, или да нас она покори себи па да комнас руководства изгубимо из руку.

Угарска држава мора да буде седиште оличеној идеји народности, па да узде светских догађаја задржи у рукама и себи будућност спреми какву хоће и какву имати мора, а другчије никако. Маџари, који за ову идеју раде, раде за своју будућност, и леп ће листак задобити у историји њеној; оне пак, који би из неоснова-

ног страха невог радили напротив, потомци ће њени спомињати само с горким осећањима.

Као што се некада Колумб неустрашљиво одважио да пронађе нов свет, па га је и нашао: тако и све народности морају данас да пруже једна другој руку па да потраже велику будућност отаџбине своје, јер ако Угарска не постигне оно на што је, онда је проиграла задатак свог живота. Човек је дужан да одржи не само себе но и оно племе ком припада. На тој дужности оснива се љубав к народности, и народност мора бити власна да ту дужност изврши. На тај начин народност је точка, на коју се сваки народ ставља, а гарантују ли народи једно другом своје точке, онда имају терена, на коме се прихватити могу да раде да подигну будућност своју.

Народна равноправност нека је душа угарској држави, па да држава та буде јака да снагу своју силно развије и хладак слободе далеко преко граница својих рашири! —

XIII.

Ако и не у свима појединостима, а оно ипак довољно смо исцрпили ствар, коју узесмо да испитамо. Али још ћемо мало да се послужимо пажњом читалаца, а у томе нека нас оправда важност ствари.

Ако изузмемо шаку Немаца, који су као неки острвчићи по Угарској растурени, и уз њих Румуне измешане с Немцима, Маџарима и Словенима, цело се земљиште угарско дели на два главна племена: на маџарско и словенско. Оба су та племена обдарена од природе не само својствима одличитим, него и таковима, која им узајмице врсноћу попуњавају: Маџар је нагао и жесток — Словенин опрезан и тих, Маџар је предузимљив — Словенин уме да се тврдо држи онога што предузме, Маџар је поносит — Словенин самосвестан, Маџар је ратоборан и храбар — Словенин је храбар али већма воли да је на миру, Маџар хоће да једнако ради, жедни за делима — Словенин је у томе блажији и уздржљив, Маџар је више окренут к спољаш-

њости — Словенин више гледа око себе, — на кратко — природа у оба ова племена усавршава се једна другом, а истом обе у свупу дају нам стихије, које народу отворају храм величине и славе.

Искључимо ли из историје светске слепу, човечанства недостојну моћ случајности, то ће сваки, који уме да мисли, увидети јасно, да није то тек случајно било што се тако стекоше својства ових двају народа, који толико доликују једно другом и нужно требају један другога, него је промислом божијим тако одређено да се наврше велике цели.

Ове нам је цели већ показала прошлост. Ваља нам признати, да би према познатој оној несрећној „навали к истоку“ тешко где на југоистоку Европе било овога устава, који је у Угарској сачуван, — много пре се може узети: да није било тврде стене, о коју се ниже уз Дунаво разбише пангерманске похлепе, до сад би се одавно дуж доњег Дунава па до реке Молдаве пружала држава, која би учинила да се о словенској слободи и маџарској самосталности данас само приповеда као о некој старој басни. Цео свет има сједињењу Маџара и Словена да захвали што се међу Дунавом и Лајтом сачувао моћни дух слободе, па опет ова маџарско-словенска заслуга, ма како по себи да је

велика, ипак је незнатна и мала према оној, коју за свет слободе имају та два народа себи да задобију можда у врло скорој будућности, а нама је мило што ћемо да приметимо и да је задобити морају.

Одбијамо дакле као неосновану мисао поштованог г. Палацког, који каже да су Маџари као неки клин забодени у тело словенско те тиме учинише да Словени не могу да саставе голему државу. Ни мало није умесно кад се претпоставља да је Словенима у народном карактеру да оснивају големе државе које би светом владале: Словенин је позван да реши даље већи задатак него да склапа големо државно тело, које као таково по природи својој и није за племените цели човечанства, — таквим чим нити се свет усређава нити народи подижу. Словенину је историјско опредељење, да развија слободу и да умекша тврде стихије па да буду кадре примити у се великих идеја. А то се опредељење заједницом међу Маџарима и Словенима и навршило на великој равници између јадранскога мора и Карпата: словенском науком религиозном, словенском идејом државном, духом словенскога устава, и друштвеним начелима словенским, — тиме је од полудивљих Арпадоваца постао племенит и красни народ маџарски, који за великим тежи и силно

слободу љуби. Тим светско-историјским делом угарских Словена данас је истом у Европи, а особито у њеном југоисточном крају, дата залога народној слободи и народној срећи. Задатак је словенски, као што ми мислимо, прво извршен у Угарској, а то државним и социјалним сједињењем обадвојих племена.

А кад је тако, онда су Словени у Угарској дужни да племенитом народу маџарском помажу да се и даље одржи крпак и неповређен. Маџарска је народност тако потребна да се може даље извршити словенска народна идеја, како је ми разумемо и овде показасмо, као што је телу потребна душа: наше је уверење, а не уздржавамо се ни мало изразити га изреком, да ако и када буде да се погазе Маџари — а то ми не верујемо никако, онда ће избити последњи час и словенској слободи, као и обратно да ће маџарска самосталност наћи свој мрачни гроб ако се на југоистоку европском униште Словени у погледу народном. Зато је дакле најсветији задатак Словенима угарским, да своју маџарску браћу свом силом своје снаге заклањају и бране, као и опет Маџарима да то исто чине својој словенској браћи.

Словени с ону страну Саве, ако и не сви у целини, а оно у својим разредима који су свесни, разборити и разумни, увиђају ову истину

Питање народности.

10

као и ми, и ако има Маџара, који би мислили да им се ваља бојати словенске идеје, то нам сведочи да они не познају ствари као што треба. Ко с преварљивог огледала површине погледа мало даље, ко уме да загледа у дубљину, тај ће одмах видети, да Словени, далеко од тога да би Маџарима претили каквом погибијом, доиста су ти, које *природна потреба* гони да се братском љубављу држе Маџара, јест — Словени су ти, које историјски задатак њихов прави бедемом маџарству.

Само се једно замислити може, од чега би вероватно било да се Словени и Маџари тару међу собом, а то је: кад би се маџарска народност охоло узнела над словенском, кад би се Словенима погазила права као народу, кад се дакле не би познавало оно што потреба налаже. У таком случају сав би се поредак ствари помео и у своме споју раскинуо, дуге би и крваве борбе могле потрести наш југоисток, а на послетку врло ласно би се и једнима и другима слобода уништила. Али политична зрелост и на једној и другој страни, трезвена разборитост у Маџара, прозорљивост маџарских политичара, који све јасније увиђају положај ствари, — то нам све јемчи, да ће се овакав несрећан случај предупредити. Па доиста тако ће и бити, и народи под круном св. Стевана могу пуни уте-

хе поуздано изгледати да им огране сунце срећна и по народни живот њихов благословена времена. Зора им се тог времена већ рађа!

Маџари могу слободно Словенима да пруже руку вековечне љубави братске, а Словенима је у светој дужности да ту љубав сачувају вавек милу и драгу.

А имају ли Словени да се штогод боје Маџара ?

XIV.

У свој Европи нема ни једног народа, који би као маџарски стајао да га никакви узи сродства не вежу с другим. Англасас у великој Британији, поред свега што Енглеска јако врчи на Америку што се у последњој четвртини прошастог века оцепила од ње, ипак је крвним симпатијама везан за свог брата с ову страну океана; Француз зна, да романско племе живи и осим њега, а та му свест не може да остане без утицаја; Германец је на висини народне свести, а шлезвиг-холштајнски рат показао је шта ће та свест да каже за Европу; Словени се све више и више буде у сложном животу душевном. Маџар једини је сам усред народних породица европских, многостручно међу собом сродних: њему будућност је само у моћи, коју узуме прибавити себи у царству идеја и државних кругова.

Али до овога последњег не може Маџар никад доћи, ако не позна основни услов свога племена, а тај му је: да се на најпоузданијим темељима једнакости народоправно и државно сједини са Слове-

нима који око њега живе и с њим сачињавају угарску државу. Тежина је маџарству у угарском словенству, изгубе ли Маџари ту тежину, то су изгубили и темељ своје будућности не само државне но и народне. Јер раздвоји ли непријатељство стихију маџарску од словенске, то онда питамо: којим ће средствима Маџар да изврши своју и угарске државе мисију како унутрашњу тако и спољашњу? Ми храброст и јунаштво ценимо високо у Маџара, али нам ваља у призрење узети и природне одношаје: број игра пресудну ролу у свој историји природној па дакле и у историји човечанској.

На име по свему је немогућно, да Маџар сам почини великих историјских дела, кад се погледа на ону снагу, која ће се изискивати при великом решавању ствари на истоку. Ма да болест каква може да постане кронична, па се на послетку на њу навикнемо, ипак природно се развијати и из једне стадије у другу прелазити мора. У Европи смо се тако навикли на тако наречено „источно питање“, као да ће вавек остати безопасно, као да је то нешто, што није кадро да се по законима непрекидности и напретка развија, па смо при томе постали тако безбрижни, као што при каквој епидемичној болести иза раздражености у први мах на послетку мирно гледамо као немилице пустоши па јој се одајемо с му-

кљим прегоривањем. Али као што одричући да се земља окреће не можемо учинити да се она не окреће, тако ни кад смо равнодушни према стварима источним не можемо учинити да их нема; много више цела је истина да што више источно питање пуштамо да иде својим током, тим му је ближа криза која се не да одвратити: ова ће по природној потреби наступити пре него што обично мислимо. А знајући то ваља се Маџарима прибрати, оснажити и сложити: јер Угарска је та земља, које ће се следства од ове кризе понајвише и понајпре дотаћи. Север и запад ће се онда истом задржати да овим догађајем не распаде општу ватру, кад велика земља, која је најближа позорју катастрофе, узима довољно снаге, да покрет узме у своје руке па у нов центрум скупи одношаје, који ће из спојева својих поиспадати. То је врло важна ствар за угарску државу, јер не послужи ли јој срећа да северу и западу стане на пут и задржи га даље, онда ће с обе стране бити погажена и постати брвава жртва властољубиве страсти.

Али лудо је и мислити да ће она доћи до таквог стања, ако Маџари својим словенским суграђанима не даду једнаку столицу у државном и народном животу. Не буде ли угарски Словенин за Маџара, онда је Маџар мртва фи-

гура у великој драми, јест — Маџар је личност која ће у тој драми страдати. Који дакле Маџар љуби своју народност и жели јој будућности, тај не ће имати ништа прече да учини, него да Словенима покаже да се доиста клања начелу народне равноправности не само у теорији него и у пракци. Маџар мора Словенину да каже: „Ја те љубим и поштујем, јер љубим и поштујем себе!“

По томе угарски Словенин нема ништа да се боји тежња маџарских. Јер — и не погледајући на право које је и Маџарима свето — самим је Маџарима у интересу да Угарску направе Словенима правом отаџбином њиховом; та отаџбина има будућности, кад Словенин може да каже: „ти, моја драга отаџбино!“ Та искуство нам је од толико векова пред очима: колико су угарски Словени принели к величини угарској! Словенска је крв текла по свим пољима, где се борило за опстанак Угарске.

Тако осведочили смо се, да као што Словени немају у себи никаквих момената, којима би нашкодрили Маџарима или и њих потрли, тако ни Маџари не могу никакве погибије проузроковати својим словенским суграђанима. Много више са свим природне прилике учинише те су интереси и потребе и једној и другој народности истоветне, а то им се обоје гарантује међу-

собном љубави и историјским развитком. Словенин може с Маџаром а Маџар са Словенином да постане велик, ако само пазе на прст промисла божијег, ако узимају мозга за велике мисли и срца за велика осећања. Напротив, узладају ли и од сада индивидуалне похлепе, то ће их снаћи пропаст и једне и друге. Јер — не кријмо истину: онима, за које је слобода на југоистоку европском „политичан губитак“, онима, којима се јаком државном екзистенцијом на обалама дунавским кваре планови, онима, у којих је „традиционални“ сан да имају Карпате с њиним предњим и задњим земљама, — тима је свима добро дошло да се поцепа угарска држава, која је понајвећма у културно-историјском и социјалном погледу корачила напред, јест — они би то једва дочекали, и одмах би се „лепом“ приликом послужили па — бојимо се — и лепо користили. Ако ће синови угарске земље да се са својим историјским животом направе жртва туђинска, то имају само да се поцепају у два непријатељска стана, има само Маџар да охоло узнесе своју традицију а Словенин да отвори врата свом природном непријатељу, — али онда ће са свим на своме месту бити горке речи: „*finis Hungariae!*“

Но нека нас Бог сачува од тога! Словени — хвала Богу — нису више политична деца,

која би за љубав шарене играчке ишла за туђим гласом; Маџари нису тупоглавци, да би слободу своју жртвовали за фантом својевластивости. И једни и други знају врло добро да ће из њихове неслоге израсти отровна гуја, која ће их обоје сатрти, па зато ће бити сложни.

Јест, слогу — слогу тражите и Словени и Маџари с ону страну Саве, тражите је из све силе и снаге, стрпљиво и с пожртвовањем, јер слога је мајка вашој будућности! . . .

Ми смо — не желећи остати пасивни у овако важном историјском моменту — учинили своју дужност, — колико нам снага допушташе помогли смо да се потражи пут благословене слоге, — не мислимо да смо га нашли, али смо олакшали пронаћи га, а то нам је утеха и задовољство у овоме нашем труду. Нека сваке учини колико до кога стоји, па ће све учињено бити.

Расправу ову своју завршујемо топлом жељом: да би се Богу свеблагоме свидело, да скорим подигне словенско-маџарску идеју слободе и правде да за вечна времена влада у природним границама својим!

ПОГРЕШКЕ.

- На стр. 7. у врсти 7. не треба оно „ту“.
- „ „ 22. у врсти 21. место „истинигу“ треба „истиниту“.
- „ „ 27. у врсти 1. место „црце“ треба „црпе“.
- „ „ 39. у врсти 27. место „противну основану“ треба „основану противну“.
- „ „ 61. у врсти 12. место „податцима“ треба „подацима“.
- „ „ 64. у примедби *) у врсти 5. место „pos-
sessa“ треба „possessas“.
- „ „ 66. у врсти 14. место „Ђурађ“ треба „Ђорђе“.
- „ „ 73. у врсти 6. место „међународан“ треба „међународни“.
- „ „ 83. у врсти 23. место „најкрепчијој“ треба „најкрепчој“.
- „ „ 105., 106. и 111. код „Ђурђа Бранковића“ на сваком месту треба додати „Смедеревац“.
- „ „ 126. у врсти 2. место „заузимаше“ треба „заузеше“.
-

НОТЪНІИ

На стр. 7. 1. стр. 7. не треба оно. 27.
 2. стр. 21. место. "пятины". треба
 "пятины".
 3. стр. 1. место. "пре". "пре". "пре".
 4. стр. 27. место. "протаву основану".
 треба "основану протаву".
 5. стр. 12. место. "податник". треба
 "податник".
 6. стр. 8. место. "пос-".
 треба "пос-".
 7. стр. 14. место. "Буд". треба
 "Буд".
 8. стр. 6. место. "всепочин". треба
 "всепочин".
 9. стр. 21. место. "всепочин". треба
 "всепочин".
 10. стр. 104 и 111. код. "Буд".
 на русском месте треба "Буд".
 11. стр. 8. место. "зависиме". треба
 "зависиме".

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19 Ср II 203.1